

Sala sockenkyrka

<i>Konstnär</i>	Okänd
<i>Titel</i>	<i>Till minne av makarna Lasse och Margit Ingwallsson i Bråsta</i>
<i>År</i>	1500-talet
<i>Teknik</i>	Gravsten, 245 x 145 cm
<i>Placering</i>	Sala sockenkyrka, vapenhuset



Assar Jansson i Sala sockenkyrka 1979:

GRAVSTEN

uppställd i vapenhuset. Inskriptionen lyder (på modern svenska): Anno Domini 1510 jordades här hederlige kvinnan hustru Margit i Bråsta. Gud vare hennes själ nådig. Anno Domini 1515 pingstdags (?) afton jordades här beskedlige mannen Lasse Ingwallsson i Bråsta. Gud vare hans själ nådig.

Denne Lars Ingwallsson i Bråsta är säkerligen identisk med den man, som 1513 skänkte kyrkan en kalk (se sid. 23). Utöver vad gravstenens inskription omtalar vet vi ingenting om honom. Bara sägner finns kvar. En av dem berättar, att han skulle ha upptäckt silvergruvan — dess verkliga upptäckare hette enligt uppgifter från 1540-talet Anders Olofsson. Lars blev rik och högfärdig. För att visa sin makt och sitt förakt för skick och sed skulle han en jultid ha ridit in i kyrkan. Detta övermodiga tilltag slutade dock illa. Hästen halkade och föll. Lars kom under hästen och bröt benet. Sedan dess fick han gå med träben.

De två personer som är avbildade på stenen anses vara Lars själv och hans hustru.

Före kyrkans senaste restaurering var Bråsta-Lars gravsten placerad på kyrkogården strax utanför vapenhuset, men den flyttades in i vapenhuset 1931 för att vara bättre skyddad.

Från Björn Bellanders hemsida, avsnittet [Hyttor och gruvor, Sala Silvergruva](#):

En sägen är den om Bråsta-Lasse. Den anknyter till den vanliga berättelsen att hans husdjur, i detta fall kor, kom hem med silverglänsande horn. Silvermalm utanför gruvområdet upptäcktes troligen under början av 1300-talet. Platsen där korna gned sina horn var norr om Herr Stens Botten. Det var zinkblände som fastnat på hornen. Om sägner och årtal skall man förstå att varje gång sägnen blir populär får den ett nytt årtal som passar in. Det är vad som hänt med Bråsta-Lasse.

När Bråsta-Lasse och hans drängar följde efter korna såg de att några djur kliade sig mot marken. Hornen gneds mot stenar som stack upp ur markytan och det började glänsa på ett ovanligt sätt. När bonden undersökte marken såg han att det glänste lite överallt. Det visade sig att han hade upptäckt ett helt berg av "silver"!

Om det nu var så att Bråsta-Lasse upptäckt en riklig silveråder måste man nog årsbestämma det till 1100-talet eller tidigare.

I kyrkans silversamling finns en Kalk som man använder idag. Den lär vara skänkt av Bråsta-Lasse. Man kan se på nedre kanten en rad runtecken, ingraverade på den vertikala sexkanten, som bildar kalkens fot.

Bråsta-Lasse blev rik på all silvermalm i området. Han kunde anställa gruvdrängar som eldade mot bergväggen och sedan slog loss berget som spruckit. Han ville förstås hålla det hemligt, men nu var det under 1300-talet och ryktet spred sig. Men innan dess fick Bråsta-Lasse igång sin verksamhet att framställa silver.

Till slut blev Bråsta-Lasse och hans fru Margit alltför högfärdiga och förnäma. En dag lät bonden sko sin nya ridhäst med hästskor av silver för att visa att han var rik.

Vid jul red Bråsta-Lasse till Sala sockenkyrka. Alla andra hade ställt hästarna utanför, men den rika bonden bestämde sig för att rida in i kyrkan. Prästen och hela församlingen vände sig om och hästen blev störd. Den föll omkull på sina hala silverskor och Bråsta-Lasse hamnade under.

Det slutade dock inte väl. Bråsta-Lasse bröt sitt ena ben. Såret ville aldrig läka och till sist blev man tvungen att amputera benet. Bonden var nära att dö. När Bråsta-Lasse blev bättre fick han en dåtida protes istället för sitt förlorade ben. Han dog senare men hur vet man ej. Han och hans hustru fick senare en begravningsplatta av sten, enligt bild, sig tillägnad av okända personer. Notera plattans slitage, vilket måste betyda att den legat som golvplatta och blivit sliten.

Den säger att Bråsta-Lasse dog 1515 och hustrun 1510. När denna sten levererades är okänt. Normalet fanns sådana stenar endast i en domkyrka och fälls in i kyrkans golv enligt sed, då ovanför resp. grav. Men tiden hade väl gått och några rester av Bråsta-Lasse fanns ej kvar. Istället hamnade stenen i vapenhuset.

En detaljerad beskrivning av Albertus Pictors målningar i Sala sockenkyrka hittar du på
<http://christermalmberg.se/pictor/kyrkor/sala.php>

Här följer fotografier från Avlidna Salakonstnärers Sällskap:



Vänster: S:t Anna själv tredje

Wikipedia: Begreppet "själv tredje" åsyftar en huvudperson som ingår i en grupp vars totala antal nämns.

Mitten: "En grotesk figur, bestående av ett skäggigt manshuvud med djurben och svans" (Assar Jansson i *Sala sockenkyrka*, 1979),

Höger: S:t Mikael i kamp mot djävlar.







Olof Grau, *Beskrifning över Wästmanland*, 1754, sid. 440-446:

3. SALÅ Sockn * ligger omkring Sala stads ägor och gränisar söder ut til Kumla, väster ut til Kila, öster ut til Norrby och norr ut til Möklinta annars gå Norrby, Möklinta och Enåker tilsammans med henne ut på holmen i sjön Hal-laren, käring-holmen kallad. Socknens innehåld kan wara $1\frac{1}{4}$ qvadrat mil wid pass. Hon består af $25\frac{3}{16}$ Mantal, af hwilka $6\frac{13}{16}$ äro Krono och alla de öfrige Skatte. Förr har hon haft

Om Sjette Fögderiet.

441

flera Hemmantal, innan byarne Bråstad, Ekeby, Öster-sala, Köpalla med flera byar lades under Sala stad, sedan han blef inrättad i Konung Gustaf Adolphi's tid. Kyrkan står på Krono-grund $\frac{1}{8}$ mil norr ifrån Sala stad, der Silfwerverket (o) är belägit. Hon lærer wara ganska gammal, hwilket kan slutas ej allena af hennes oformeliga tjocka gråstens-murar, utan ock deraf, at i det södra hörnet af henne, eller uti muren på södra lång-wäggen är en **Runesten** inlagd, hwilket skedde på en och samma gång, då Kyrkan blifwit bygd, som man klart kan se: Af detta sednare följer äfwen, at Kyrkan måtte wara en ibland de äldsta Kyrkor, som wid Christendomens början äro bygda, uti hwilka man på många ställen finner Runstenar och Alderdoms lemningar, antingen til grundwalar eller ock i murarna insatte och lagde, hwilket skedde endast för den orsakens skul, at sådane de otrognes Minnings-märken måtte tillika med sjelfwa Hedendomen blifwa på en gång förstörde (p). På denna **Runsten** läses: (se sid. 442).

VISTI UK ALFTON LITU AKVA STAN YFTIR ULMO
FADURN SIN UK ULFAST BRUDUR SIN LIFSTEN RISI
RUNI DISA.

Det är: Wisti och Alttan läto hugga sten efter sin Fader Ulmo och Ulfaster sin Broder: Lifsten ristade dessa Runor.

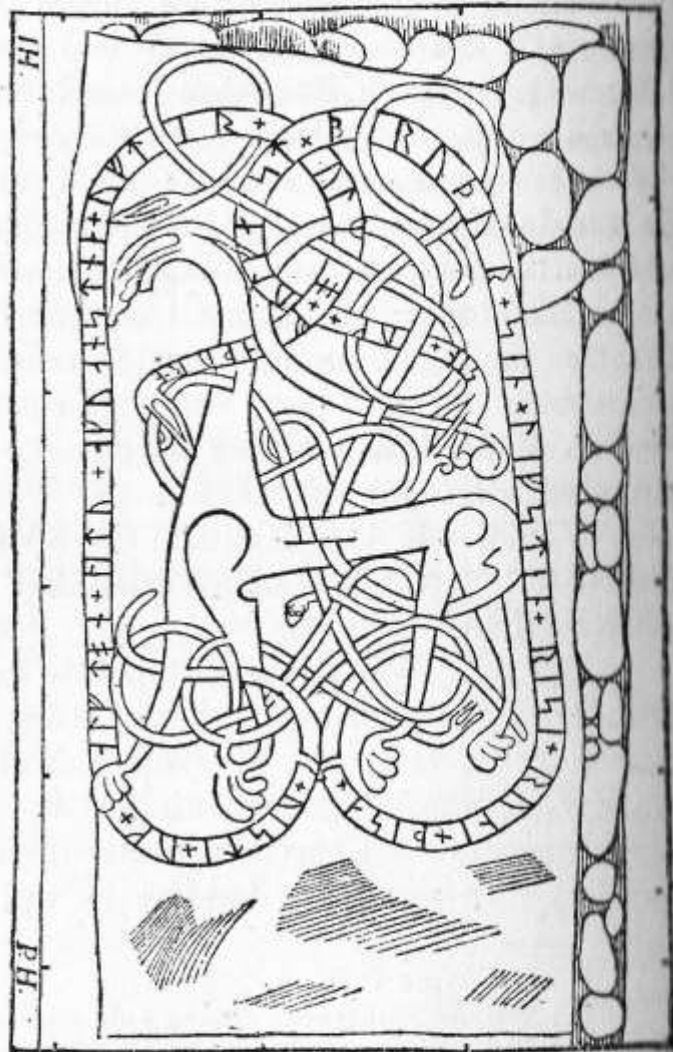
I förra tider har Kyrkan haft et litet Torn, äfwen som Norrby Kyrka, der afsättningen är på taket och den lägre täckningen öfwer Choret begynnes (se sid. 443): I lika måtto har hon förr warit nog bredare än nu; men i Konung Gustaf

(o) cfr. supra C. V. p. 247.

(p) Sådane Runstenar finnas i de gamla Kyrkor inlagde i murarna/ såsom: i Gamla Upsala Kyrka/ wid ingången til äldre delen af henne; uti sjelfwa dören ligger en Runsten til tröskel-sten; lika så i Medåkers Kyrka/ som förut är anmärkt (p. 452); äfwen så i Österunda Kyrko dören/ i Waksala Kyrka/ en til tröskelsten i norra wapnhus dören och en i det andra wapnhuset/ en i wästra Kyrko-muren/ äfwen så der wid Kyrkan en i norra Kyrko muren wid Sacristian/ och trenne stenar i Kyrkogårds-muren: En Runsten ligger också i Danmarks Kyrko-dör innom Wapn-huset och i många flera Kyrkor träffas sådana/ i murarna inlagda. cfr. Er. Benz. Coll. H. P. C. I: §. 14.

Adolphs tid har norra Wägge-muren blifwit nedtagen och inflyttad; på det Kyrkan måtte blifwa mindre och trångare, sedan Stads-Kyrkan blef färdig och folket altså nödsakadt, at til en stor del lemna denna Kyrkan och intaga sina rum i den nybyggda stads-Kyrkan. Et Capell har också förr warit här

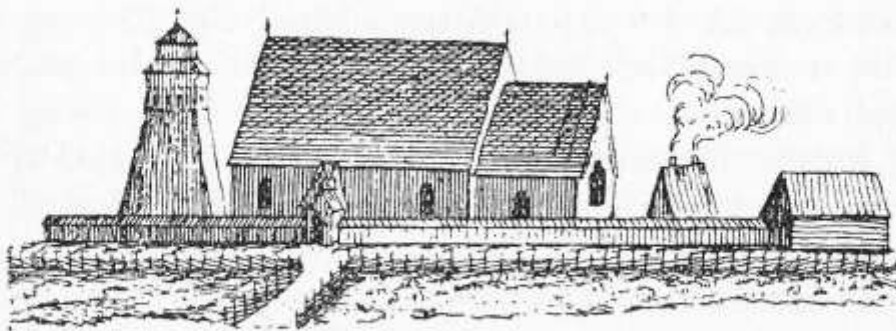
i socknen bygd, icke långt norr ut ifrån Kyrkan, der Sala dam nu är, hwarest et Hemman ännu i dag heter Capellbo och platsen eller holmen i Dammen hwarest det stådt, kallas Capellholmen. Sala Silfwerwerk, som består af Bok- och Waskaregus, Smält-Hytta, Drefhus, Råstugnar och en **Såg-qwarn**, hwarom i början är omtalt (q), ligger straxt härwid Kyrkan. **Dammen**, som gifwer detta Silfwerwerk sit watn, är $\frac{1}{2}$ mil lång, somligstädes rätt bred, i synnerhet längst norr up wid Ösbo och Åby byar: Der kommer



watnet i honom ifrån sjön Hallaren, som ligger en mil ifrån Ösby, hwilken endast för detta werket hålles updämd och får allenast efter Bäragslagens förordnande gifwa sit watn ifrån sig igenom den dammen och grafströmmen, som der uppe är. Under denna omrörda Sala dams watn ligga många byars åker och änges-

(q) v. supra C. V. p. 247.

mark, hwarföre ock de samme af Kronan undfått förmedling på hälften af sin skatt. Annars hafwa Ösbo och Åby byar der sin förnämsta äng och hö-slog. Ansenligt fräken och sjöfoder bärgas, eljest årligen här i Dammen af hwar och en för sina ägor och det til så stor myckenhet, at wäl 2000 sommarlass skola kunna räknas, som der årligen af sådant foder bekommes. Präste-gården ligger wid wästra sidan af denna Dammen, icke långt ifrån Kyrkan; men i förra tider har han warit belägen, der nu Silfwersmältverket är: Des ägor blefwo då mycket förderfwade af watn updämningen åt Hyttan; så at de oftast stodo året igenom under watn; hwarföre socknemännen år 1547 anhållit hos Konung Johan den III:dje, at de skulle få tilbyta sig det samma Hemmanet, som nu är Prästegård,



SALA SOCKENS KYRKA.

af en Bäragsman, hwilken det ägde och kallades det då Wideboda, hwilket högstbemålte Kongl. Maj:t äfwen den 20 Decembris samma år bifallit dem. Sedan gaf Konung Gustaf Adolph ännu et Hemman dertil tillika med $\frac{1}{4}$, M:l Björk-torpet kalladt, så at detta Prästebol består in alles af $2\frac{1}{4}$ Mantal. 16 dagswerks-torpare äro här på ägora: Utsädet är årligen 20 Tunnor och något mera wid pass: Äng til mera än 200 lass: Något skog til nödtorft hörer härtil och et godt fiske uti Sala dam af åtskillig slags fisk. Capellanen bor wid Kyrkan på Kläckare-gården, som räknas för $\frac{1}{8}$ Krono-Hemman. De hemman, som ligga norr ofwan för stadsägorne hafwa widlöftiga utrymmen och mycken skog och utmark, så at de ännu kunna lefwerera sin Grufwed til Silfwer-verket

för utlagorne; men äga mycken swag åkerjord, som består af mo- och gåslera, hwilken icke är så synnerlig frucktsam. Bråddebo byn häruppe norr i socknen, hwilken ligger $1\frac{1}{4}$ mil ifrån Sala stad och är **Gästgifwaregård** på stora Landswägen som löper här up åt Hedmora och Falun, har endast sandjord til åker, hwilken de likwäl hinna alltid bibehålla med nödig gödning, efter som de hafwa mycket äng och kunna föda nog boskap: flera ängar kunna ännu uptagas af måsar och kärr, som i den tracten til ömnoghet ligga onyttige. Uti södra delen af socknen, eller söder ut ifrån staden finnes ingen skog; men så hafwa de Hemman, som der ligga, desto mera och bättre åker, äng och betesmark; så at skogsbristen derigenom rikeligen ärsättes. Åkren brukas i allmänhet wäl; men Hemmanen äro klufne i många små delar som med mycket folk äro besuttne, at 4 hjon på åttendedelen eller 32 personer på Mantalet mångestädes träffas; hwarföre årswäxten sällan wil räcka til för dem, utan hwad som brister i års födan, skaffa de sig igenom åtskilliga körsslor wid Silfwer-werket och igenom forors körande emellan Bärgslagen och städerna. Fiske hafwa något hwar tilfälle at idka; ty här i socknen ligga, förutan sjön **Hallaren**, som är så mycket fiskrik, äfwen **Hillings-sjön**, **Igel-sjöarne**, twänne små sjöar **Tärningarne** kallade, **Wall-sjön**, **Clasbo myran**, **Sala dam** och någre för Grufwans skul updämde dammar, såsom **Skrifware-dammen**, **Kråkkärns-dammen**, **Mygg-sjö**, **Har-sjö**, **Olof Jons-dam** med många flera, hwarl de få fisk. Här är norr i socknen:

Lovisæ **Bärgs Silfwer- och Koppar Werk**, $\frac{3}{4}$ mil wid pass ifrån Kyrkan i norr belägit: består af åtskilliga Grufwor. *Hedewigs*, *Ulricæ*, *Eleonoræ* och **Jungfru Silfwer-Grufwor**, som alla ligga innom $\frac{1}{8}$ mil, hafwa warit i fordna tider arbetade; men sedermera legat öde til år 1747, då de af *Lovisæ* bärge Bolag blefwo uptagne: Nu winnes der ömnogt Silfwer igenom den nya smält processen, som år 1750 wid Sala Silfwer-Hytta blef inrättad. Koppar-Grufwor, i hwilka här arbetas, äro följande: *Lovisæ* Koppar-Grufwa uptagen wid slutet af året 1741, gifwer ganske wacker Koppar-malm, och är nu 16 famnar djup.

Wattu-konsten til denna Grufwa, som nyss blifwit med stor kostnad inrättad och färdig, lærer wara den aldralängste, som finnes wid någon Grufwa i Riket; ty stång-gången sträcker sig alt ifrån Grufwan neder til Sagån wid Kyllinge Qwarnen, en rätt dryg fjerndels mil. *Gustafs* Koppar-Grufwa uptogs år 1742 i Maji Månad, gifwer äfwen god malm och är 13 famnar djup. *Carls* Koppar-Grufwa äfwen samma tid uptagen, är allenast 9 famnar djup: Bägge dessa Grufwor, som ligga sudost ifrån *Lovisæ* Grufwan $\frac{1}{8}$ mil wid pass, hwilade ifrån Sept. Månad år 1743 tils April Månad år 1749. Här är äfwen ganska wackra anledningar til flera öppningar af Koppar. *Lovisæ* **Kopparhytta** $\frac{3}{8}$ mil ifrån Grufworna privilegerades år 1743 och stadfästades widare år 1749: Watnet winnes til henne genom grafwar. Silfret, som här wid werket bekommes, smältes up wid Sala Hytta. Twänne **Järn-malms Grufwor** ligga också här i neigden och äro arbetade, nämligen: **Nyängs-** och **Töwäders** Grufworne: bägge föra goda malm-arter. Eljest får man se här wid Armanboda Rusthåld, som icke ligger långt ifrån dessa Grufwor, och hwarest både upfinnaren och delägaren af detta Bärge-werk, Herr Insp. Petter Bergqvist bor, et artigt och ringa mödosamt sätt, hwarigenom ojämna och tofwiga ängar kunna göras hela släta och jämna: Dertil är redan et och annat sätt påhittadt, såsom: med tofplog, harf och så widare, hwilka allmänt äro kunniga gjorda och äfwen nyttjas på några ställen i landsorten; men någondera af dessa sätt lærer icke swara emot detta, i anseende til besparningen af Hästar eller dragare, som nödwändigt ärfordras til dem; men här ej behöfwes. Hela Machinen består uti en Yxa af trekantig skapnad: på udden är hon hwass och fram wid twäran är skaftet twärt före i henne fästadt, såsom på en hacka: Då Karlen, eller en gässe (ty handkraft behöfwes ej, emedan yxan har sin force med sig i lyftningen); hugger så med henne på trenne sidor emot hwarannan in i tofwan nederst wid marken och så på fjerde sidan til, så är hela tofwan lös och följer straxt med. Dessa löshuggna tofwor läggas tilsammans på

ängen at rotna, och nyttjas sedan efter et års förlopp til god och kraftig gödsel.

Assar Jansson, *SALA SOCKENKYRKA – en orientering*, 1979:



SALA SOCKENKYRKA

EN ORIENTERING



SALA SOCKEN- KYRKA

EN ORIENTERING
AV

FIL. KAND.
ASSAR JANSSON

OMSLAGSBILDEN
AV KYRKAN:

OLJEMÅLNING AV
JOHN ÖSTERLUND
1933

BILDFÖRKLARING:

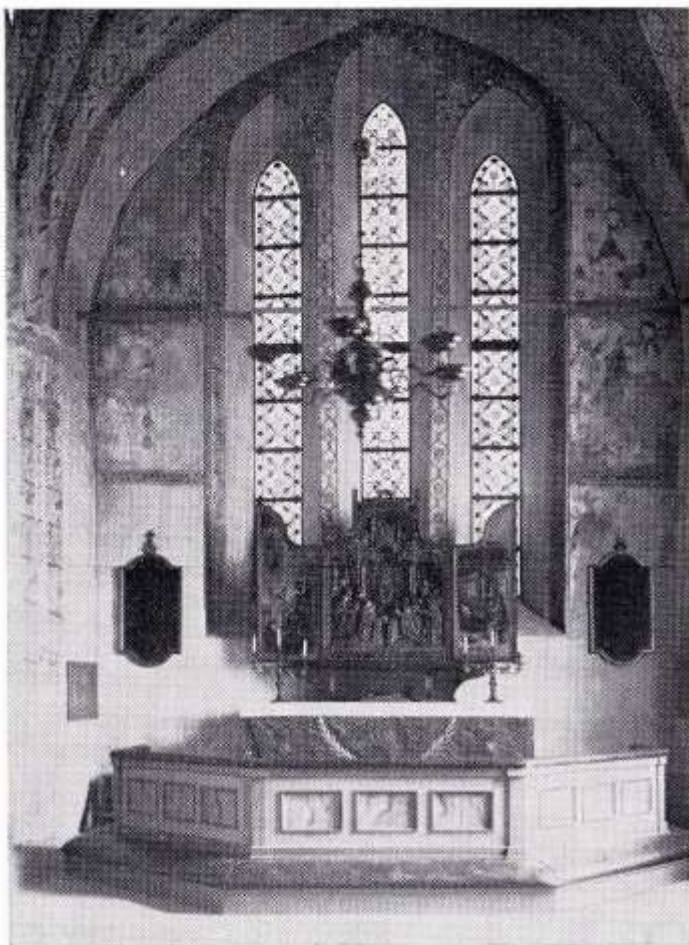
- Sid. 2 Gravsten rest över Lars Ingevallsson (död 1515) och hans hustru Margit (död 1500).
- Sid. 29 Altarskåpet. Till höger den världsliga makten med en kejsare i spetsen, till vänster den andliga makten med en påve främst. Foto ATA.
- Sid. 31 Detalj av altarskåpet. Den andliga maktens främsta representer. Foto ATA.

Sala sockenkyrka torde vara byggd något av decennierna omkring år 1300. Professor Gerda Boëthius anser sig kunna datera den till tiden 1290—1315. Byggmästaren, som hon kallar "mästaren från Sala landsförsamling" har byggt flera kyrkor i Salatrakten bl. a. Kumla och Kila. I muren finns inmurad en bjälke ett par meter under inre remstycket. Denna bjälke förbinds med remstycket genom vertikalt ställda bjälkar. Konstruktionen kan iakttagas genom putsen och enligt professor Boëthius är den karakteristisk för denna byggmästare.

Kyrkan hade ursprungligen en enkel, rektangulär grundplan. De utbyggnader som nu finns, vapenhuset på södra sidan och sakristian jämte den s. k. nykyrkan på norra sidan, är av senare datum, i varje fall de båda sistnämnda, som är uppförda under 1700-talet. En äldre sakristia har dock funnits, troligen hälften så stor som den nuvarande att döma av de rester av grunder till den, som man hittade vid 1931 års restaurering.

Den äldsta kyrkan hade ett väldigt tunnvalv. Takstolarna till detta finns ännu kvar på vinden, ett par meter över hjässorna på tegelvalven. Med detta höga tunnvalv bör kyrkan ha gjort ett mäktigt intryck. Även vapenhuset har en gång haft tunnvalv, och konstruktionen tycks vara densamma som i tunnvalvet över själva kyrkan.

Det stora trekopplade korfönstret, som är inbyggt i en svagt spetsbågig smyg, är ursprungligt. Sådana stora fönster skulle



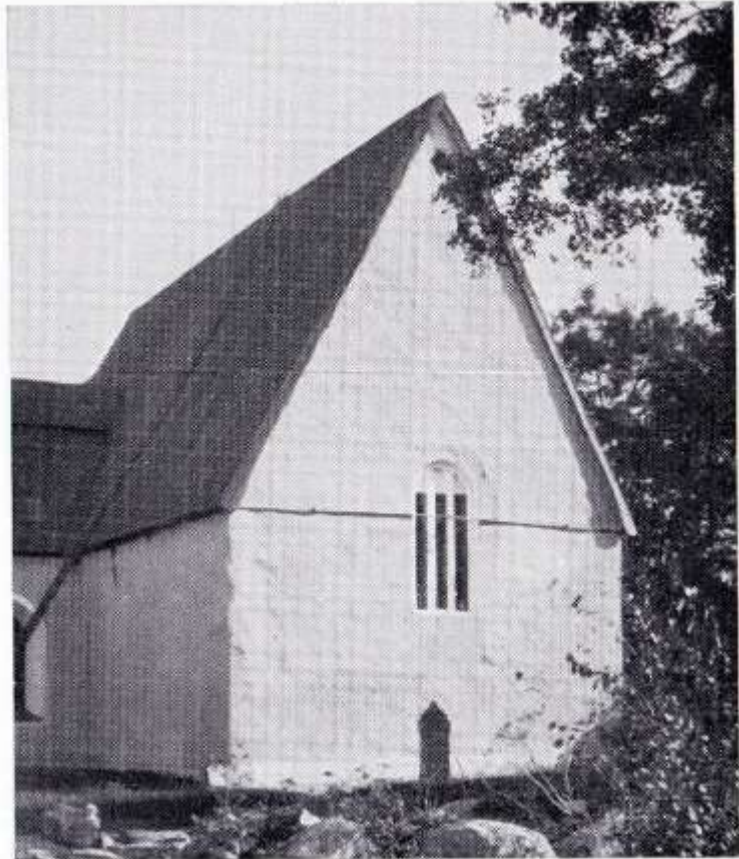
Koret med det
ursprungliga tre-
kopplade fönstret.

enligt Gerda Boëthius vara utmärkande för kyrkor byggda av "mästaren från Sala landsförsamling". Huruvida det trekopplade fönster, som finns på västra gaveln, är ursprungligt kan inte avgöras. Det är i varje fall äldre än tegelvalven.

Dessa slogs in möjligen på 1460-talet och är stjärnvalv med halvstens tegel. Man har ansett sig kunna datera tegelvalven tack vare de målningar varmed de pryddes.

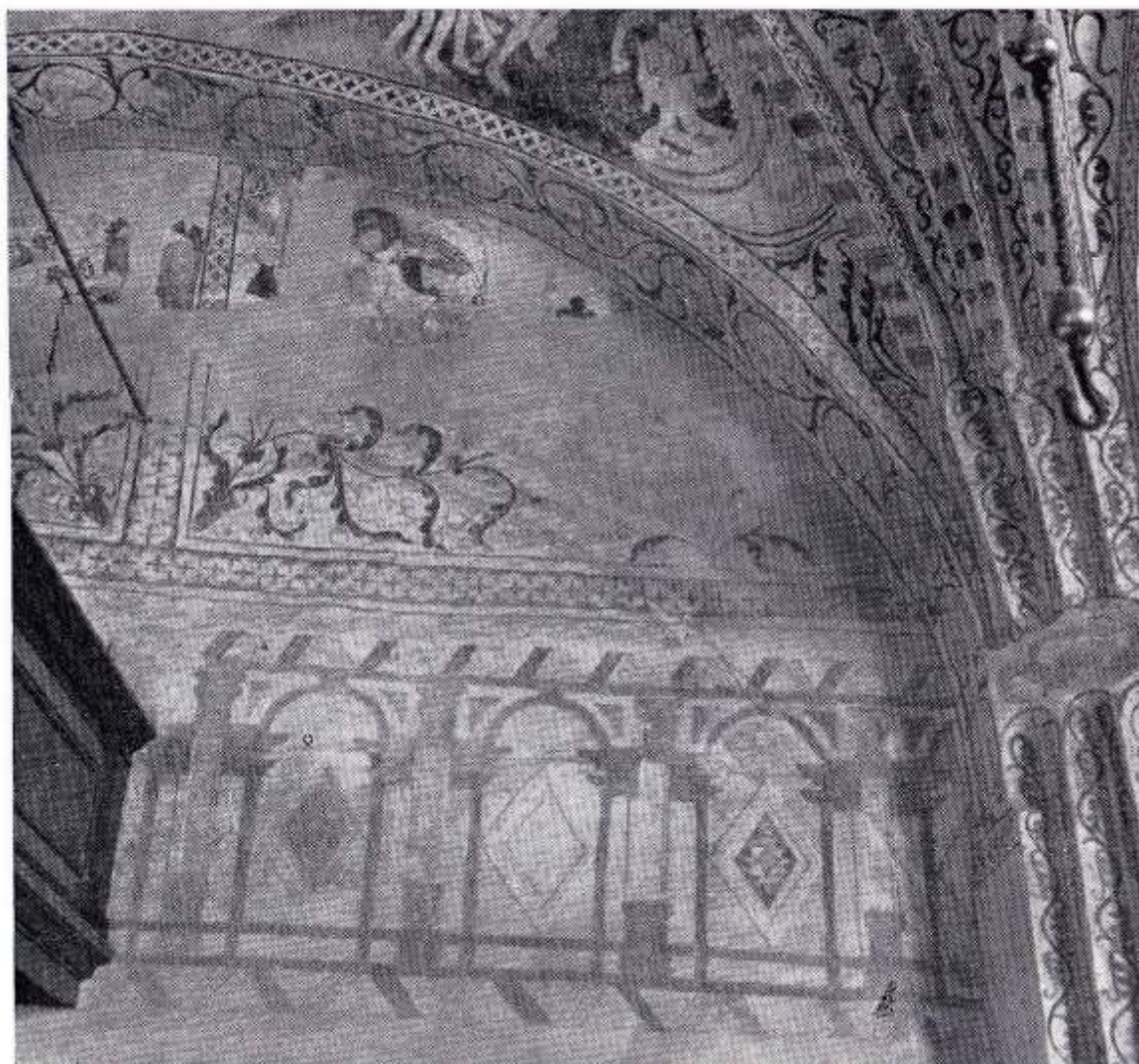
Enligt professor Henrik Cornell skulle målningarna var utförda strax före 1469. Detta årtal bygger på de avritningar av

Kyrkans västra gavel
med det gamla tre-
kopplade fönstret.



kyrkor i Uppland och Västmanland som 1600-talstopografen Johan Hadorph lät utföra. Finge man tro dessa skulle ärkebiskop Jöns Bengtssons (Oxenstierna) vapen ha funnits i Sala kyrka. Det kan emellertid kanske ifrågasättas, om inte Hadorphs tecknare förväxlat Sala och Norrby kyrkor. Detta skulle betyda, att vapnet funnits i Norrby gamla kyrka, numera för länge sedan riven. En redogörelse för målningarna lämnas å sid 17.

Sedan tegelvalven slagits in och prytt med målningar, har en genomgripande förändring av kyrkan skett. En utbyggnad dubbelt så stor som den nuvarande nykyrkan har uppförts på norra sidan. Denna utbyggnad, vilken gjorde långhuset nästan



Västra trovéns norra vägg med renässansmålningens slingverk och panelimitation.

kvadratisk, kallades "Finnkyrkan". Den revs ner på biskop Johannes Rudbeckii order 1631. Det förtjänar påpekas att också Norrby kyrka haft en utbyggnad på norra sidan, som även den kallats "Finnkyrkan". Namnet torde på något sätt sammanhålla med det mycket markerade finska inslaget bland Sala silvergruvas arbetare på 1500-talet. Grunden till Finnkyrkan vid Sala sockenkyrka finns kvar. Vid grävningar 1931 i

vinkeln mellan nykyrkan och långhusets norra vägg har den blottats. Den bestod av gråstensblock i kalkbruk. Dess norra ytterliv sammanföll med nykyrkans.

När Finnkyrkan revs måste en vägg uppföras på norra sidan. Denna pryddes med renässansmålningar. Spår av dessa arbeten syns ännu mycket väl på norra väggen i läktartravén.

F. ö. är 1500- och 1600-talen en tämligen lugn period i kyrkans historia. Det enda vi vet från 1500-talet är att Sala socken fick betala sin andel i Gustav Vasas klockskatt, att en rad dyrbara silverföremål konfiskerades 1545 och att Sala socken på Johan III:s tid fick sin storklocka.

De arbeten som på 1600-talet utfördes vid kyrkan gällde interiören och klockstapeln. För den senare lämnas redogörelse å sidan 25. Arbetena med interiören medförde att kyrkan fick en helt ny inredning. Koret förändrades något, man byggde en läktare och anskaffade orgel m. m.

Under 1700-talet blev dock kyrkobyggnaden alltmer illa medfaren. En reparation 1713, då möjligen målningarna överkalkades, hjälpte endast en kort tid.

Under 1750- och 1760-talet förändrades kyrkan nästan helt och hållet. Den gamla sakristian revs 1761 och ersattes av den nuvarande. Det första nya stora fönstret — det i västra travén — togs upp 1757. De båda andra tillkom 1761. Redan 1765 uppfördes nykyrkan, utbyggnaden på norra sidan. En ny och för sin tid ganska förnämlig orgel invigdes i november 1761, då också altaret förändrades. Man anskaffade 1765 en altartavla, en stor osignerad målning föreställande nattvarden. Till den gjorde bildhuggaren Holmén i Västerås en ståtlig rokokoomfattning. De nuvarande stigluckorna härstammar också från 1760-talet.



Kyrkans interiör sedd från läktaren.

I början av 1800-talet under greve Fredrik Bogislaus von Schwerins kyrkoherdetid diskuterades planer på att bygga ett torn. Frågan strandade på att bönderna och den myndiga prostten inte kunde enas om var tornet skulle stå.

Omkring 1890 var tornfrågan åter aktuell i samband med en genomgripande förändring av interiören. Tornbygget strandade då på ekonomiska svårigheter. Interiören förändrades dock i enlighet med tidens smak och kyrkan fick en inredning i torr kvasigotik.

Det torde dock inte ha dröjt mer än 25 år, innan man inom socknen var på det klara med att en ny restaurering var nödvändig. Denna genomfördes 1931. En fond bildades nio år tidigare för att finansiera restaureringen. Den drivande kraften,

kontraktsprosten Carl Jansson, satte en ära i att på frivillig väg skaffa så mycket pengar, att restaureringen kunde genomföras utan att skattemedel användes. Vid restaureringen framtogs kalkmålningarna, varvid den stora sensationen var upptäckten av Albert målares signatur på en av pelarna. Det gamla altarskåpet renoverades och återuppsattes över altaret och elektrisk uppvärmning infördes. En delvis ny interiör skapades, ritad av restaureringens arkitekt Arre Essén och målad av konstnären John Österlund.

Sala sockenkyrka står nu som en apoteos över forna tiders kyrkliga konst, modern restaureringsskicklighet och en liten landsförsamlings stora offervilja. Den står också som ett minne över den gamla prosten, vars stora livsgärning ligger inom dess murar.

Sedan Sala landsförsamling vid kommun- och pastoratsregleringarna helt införlivats med Sala stad, bär kyrkan namnet Sala sockenkyrka.

MÅLNINGARNA



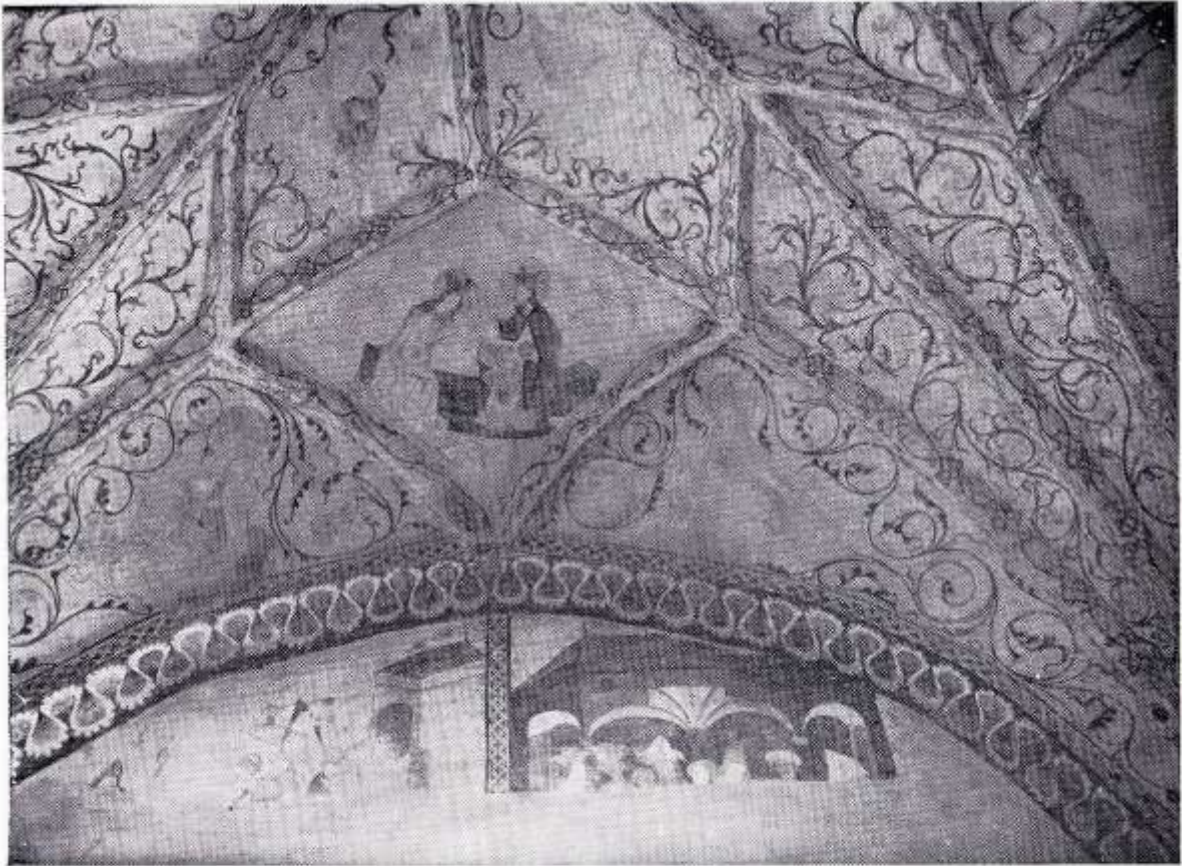
Albertus pictors
signatur.

En utförlig redogörelse för målningarna i kyrkan har lämnats av professor Henrik Cornell dels i Rig 1931 dels i "Beskrivning över Sala landsförsamlings kyrka" som utgavs av kyrkans paramentkommitté 1932. I den senare skriver professor Cornell bl. a. "De målningar, som pryda valv och väggar i Sala landsförsamlings kyrka, härrör från två olika perioder, dels från den sengotiska tiden, dels från slutet av renässansen. Av de senare äro endast fragment

bevarade (på norra väggen under mellersta och västra valven), bestående av panelimitation och växtslingor.

De äldre målningarna, som tillkommit på 1460-talet, ha ursprungligen fyllt både valv och väggar. De äro på väggarna till större delen utplånade men i valven tämligen väl bevarade, ehuru försvagade genom den nu avlägsnade vitlimningen. Målningarna tillhör de allra intressantaste bland våra senmedeltida kyrkdekorationer. De ha åtminstone till stor del utförts av målaren Albert, den mest bekanta av 1400-talets målare i Norden. Hans namn återfinns på en av pilastrarna vid södra muren, och målningarna överensstämma för övrigt så tydligt med andra verk av hans hand, att någon tvekan om deras mästare knappast kan uppstå. Vi känner förut fyra av Alberts signerade målningscyklar, varav trenne även äro försedda med inskriftligt datum. Han har sålunda målat kyrkorna i Kumla 1482, i Kalmar (Uppland) 1485, överkalkad, i Ed 1487 (endast fragment bevarade) samt i Husby-Sjutolft (utan angiven tidpunkt). Genom jämförelser med de signerade målningarna kan man tillskriva honom ytterligare flera bildserier, av vilka de viktigaste äro de i Floda (Södermanland), i Dingtuna (Västmanland) samt i Härkebärga, Härnevi, Yttergran, Solna och Täby (Uppland). Jämför man de nyavtäckta målningarna i Sala med de förut kända, visar det sig, att vi här återfinna den för Albert utmärkande figurstilen med den raska teckningen och de väl modellerade ansiktena, särskilt i bilderna av S:ta Anna och S:t Mikael på de främre pilastrarna i det mellersta valvet. Mycket av den i hans kyrkor gängse ornamentiken möter oss också här. Men alla överensstämmelser till trots intaga dock Salamålningarna en särställning i Alberts verk. Mycket av ornamentiken saknar motsvarighet i hans övriga kyrkor. En del har han över-

tagit av den i Sörmland omkring 1400-talets mitt verksamme målaren Peter, som av allt att döma varit hans lärare. Andra ornament och rankor — detta gäller särskilt korvalvet — möta oss överhuvudtaget icke i någon annan bevarad kyrkointeriör. Även bildurvalet är ett annat än det hos Albert vanliga. Så gott som överallt utom i Sala har han som förebilder till sina skildringar använt träsnitten i den s. k. *Biblia pauperum*. Att den här ej kommit till användning tyder på att Albert, då han målade i Sala, ännu ej kände till den berömda träsnittsboken eller i varje fall ej kommit på idén att kopiera dess bilder. Målningarna i Sala böra därför vara äldre än alla hittills kända målningar av Albert, i vilka bilder ur *Biblia pauperum* förekomma. Lyckligtvis äga vi ett direkt vittnesbörd om deras ålder, vilket hänför dem till en något tidigare tid än de övriga daterade målningarna. Johan Hadorph, som besökte kyrkan 1685, återger nämligen i sina *Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen för Sala ärkebiskop Jöns Bengtssons vapen*, som icke återfinnes i kyrkan och troligen förekommit på något numera skadat ställe. Målningarna böra alltså ha tillkommit under dennes ärkebiskopstid, d. v. s. 1448—1469, vilket beträffande Albert, som vi i urkunderna kunna följa från 1473 till 1508, måste betyda före 1469. Målningarna i Sala äro med andra ord ett ungdomsverk av Albert och det tidigaste av hittills kända. Han står här ännu i starkt beroende av sin lärare Peter i synnerhet i ornamentalt hänseende. I figurframställningen har han dock redan funnit sin egen karakteristiska stil. Den har visserligen icke den kraftiga teckning och summariska behandling av detaljerna som senare. Peters skönlinjiga stämningsstil och fina utarbetning verkar ännu efter hos lärjungen. Så omsorgsfullt som i de bästa bilderna i Sala har Albert sällan utarbetat sina figurer.



Korvalvet.

Kvaliteten är emellertid här ojämnare än senare. En del av det västra valvets scener är tydligen mycket hastigt avslutade, under det att särskilt väggarnas bilder, som träda närmare åskådaren, visa den finaste detaljbehandling. Dessutom gör sig en ganska betydande skillnad gällande mellan korvalvet och de övriga valven.

Målningarna i korvalvet ha en tunnare och spensligare stil, den vita bakgrunden träder starkare fram genom ornament-slingorna. Även figurerna tycks här smäkrare vilket dock är svårare att bedöma, då målningarna lidit mer av vitlimningen i korvalvet än i de västligare valven. Man har i korvalvet svårt att känna igen Albert. Stilen liknar mera Peters, men mål-

ningarna tycks ej äga den höga kvalitet, som kännetecknar Peters verk. Måhända ligger det därför närmast till hands att antaga, att Albert, som signerat målningarna, haft en medhjälpare som även varit lärjunge till Peter.

Med avseende på motivvalet är det anmärkningsvärt, att bilder ur Biblia pauperum saknas. I stället har Albert här upptagit en motivkrets, som vi för övrigt icke känna från någon av hans kyrkor. I samband med den i västra valvet placerade yttersta domen har målaren i detta och det mellersta valvet brett ut en serie bilder, skildrande Antikrists uppträdande samt yttersta domens femton förebud.

Det är en gammal motivkrets med anor från den äldre medeltiden som Albert här tagit upp. Den förekommer i litteraturen under medeltidens alla århundraden, uppträder i konsten endast undantagsvis intill 1400-talets mitt. Vid denna tid får den en viss aktualitet, då den liksom många andra gamla skrifter genom boktryckarkonstens uppfinning kunde vinna ny spridning och väcka nytt intresse. Den kommer helt naturligt aldrig att höra till konstens vanligaste motiv, men den visar sig vid denna tid dock på flera håll. Den italienske målaren Signorellis fresker i domen i Orvieto (1499) äro det mest bekanta exemplet på bilder ur Antikrists historia. I Tyskland uppträder denna bildkrets i form av träsnitt som bokillustrationer redan på den tid, då man ännu tryckte med texten utskuren i träplattor, s. k. blockböcker, alltså före uppfinnandet av den verkliga boktryckarkonsten, tryckningen med lösa typer. Ett arbete kallat "Der Entkrist" (Antikrist) har utgått i flera illustrerade upplagor först som blockbok och senare som typografiskt verk. Det har sina föregångare i handskrifter, av vilka illustrerade exemplar stundom förekomma. Då vi veta att Albert flitigt an-

vänt träsnittsböcker som förebild, kunde man förmoda, att han haft ett exemplar av "Entkrist" i sin hand. Hans bilder överensstämmer emellertid ej med träsnitten i någon av de kända upplagorna och därtill kommer, att inskrifterna i Sala äro avfattade på latin, under det att den första kända latinska upplagan av träsnittsböckerna härrör från en betydligt senare tid än målningarna i Sala. Den latinska förebild, som Albert använt har väl bestått i en handskrift med tecknade illustrationer eller en träsnittsbok, av vilket nu intet exemplar är känt. Det senaste förefaller kanske mest sannolikt. Vi skulle då kunna utöka raden av kända träsnittsböcker, som behandla Antikrists historia, med en försvunnen tidig latinsk upplaga, säkerligen en blockbok, tryckt i Tyskland, vars innehåll delvis bevarats i Alberts målningar i Sala. Träsnittsböckerna innehålla delvis tvenne avdelningar, först en serie bilder ur Antikrists historia och därefter illustrationer av Yttersta domens femton förebud, slutande med en bild av själva domen. Av detta har Albert upptagit hela den senare avdelningen och av den förra trenne bilder, visande Antikrists predikan, hans nedstörtande från sin misslyckade himmelfärd och slutligen profeterna Elias och Enocks återkomst från paradiset för att predika på jorden. (Alla dessa bilder återfinns i mellersta valvets västra och norra kappor). Bilder av Antikrists historia känna vi icke från andra svenska kyrkomålningar, yttersta domens förebud förekommer däremot i vapenhusvalvet i Sång kyrka på Svartsjölandet. Båda dessa motivserier tillhöra de sällsynta i konsten".

Senare undersökningar har inte nämnvärt rubbat den bild professor Cornell gav 1932. Professor Erik Lundberg har i ett stort arbete "Albert pictor" vilket utgivits 1962 som Sveriges Allmänna konstförenings publikation LXX, också betonat Al-

berts beroende av sin lärare Peter, ehuru han framhåller att Albert varit en fullt utbildad, mogen konstnär, redan när han började målningsarbetet i Sala. Han har visserligen, enligt professor Lundberg, varit starkt influerad av Peters sätt att teckna figur, men han uppfattade människogestalterna annorlunda och detta inte med en nybörjares osjälvständighet utan med ett "påfallande positivt grepp". Alberts gestalter har en viss robust saklighet. Figurerna "står stadigt på sina ben". Överhuvudtaget fyller Albert ut sina figurscener på ett helt annat sätt än Peter. Men Albert har ändå försökt ansluta sig till Peters mer dekorativa måleri, vilket professor Lundberg anser särskilt gör sig gällande i västra valvet i Sala.

FÖRTECKNING ÖVER BILDERNA

KORVALVET

I den inre stjärnans åtta fält änglar i halvfigur, hållande språkband. Därutanför:

Öster. *Mittfältet*, målningen utplånad. *Vänster*, evangelistsymbol, till stor del utplånad. *Höger*, evangelisten Mattheus' symbol, en ängel.

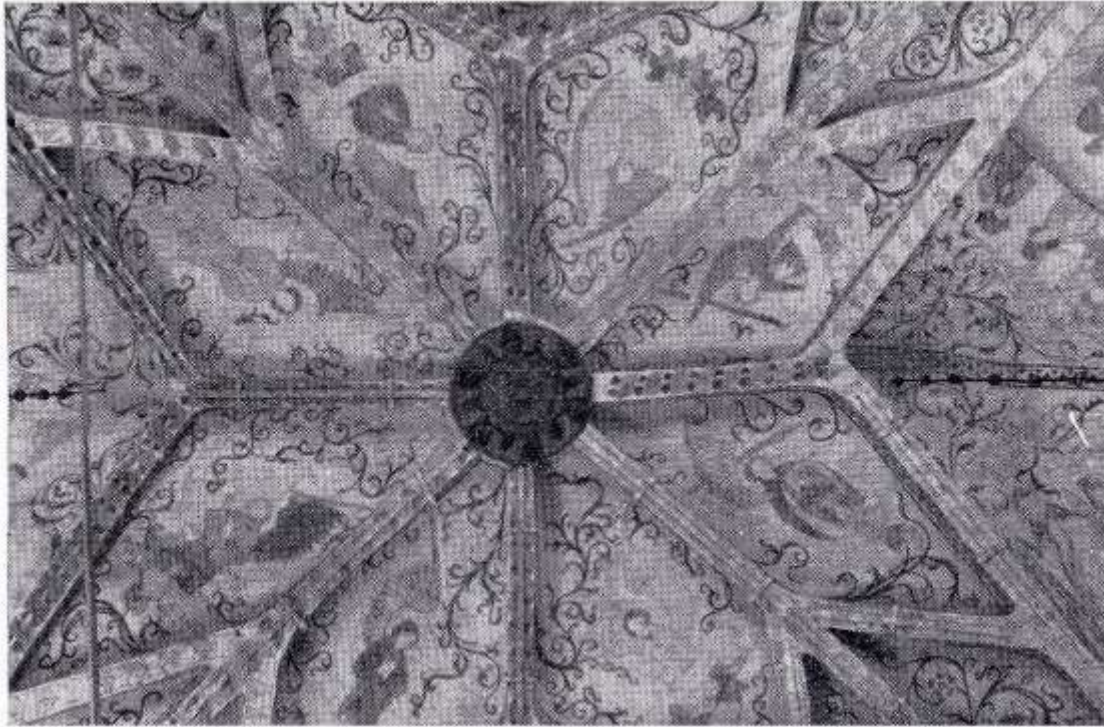
Söder. *Mittfältet*, Kristus och Maria sittande på en bänk. *Vänster*, den hel. Katarina. *Höger*, krönt, kvinnligt helgon.

Väster. *Mittfältet*, örn med språkband i näbben. *Vänster*, evangelisten Johannes symbol, en örn. *Höger*, evangelistsymbol, till stor del utplånad.

Norr. *Mittfältet*, Marias kröning. Gud-Fader och Kristus sitta på en tron, tillsammans hållande kronan över huvudet på den framför dem knäböjande Maria, över kronan den hel. Andes duva. *Vänster*, kvinnligt helgon. *Höger*, den hel. Barbara. På pilasterkapitälerna, NO, drakar med omslingrande halsar. SO, hund, bitande hare. SV, huskatt. NV, krokodil-artat djur.

KORETS VÄGGAR

Öster. T. v. om fönstret överst utplånad halvfigur i molnkrans. Därunder apostlarna Petrus och Paulus. Nederst möjligen en apostel, utplånad. T. h. om fönstret, överst Kristus i halvfigur med språkband i molnkrans. Därunder apostlarna Jakob d. ä. och Jakob d. y. Nederst två apostlar.



Mittvalvet, den inre stjärnans åtta fält.

Söder. Framställningarna äro här svårt medfarna. I övre högra delen urskiljes en scen i en välvd interiör, en konung, en drottning m. fl. figurer, möjligen Herodes gästabud. Därunder längst till höger en apostel.

Norr. Två rader figurframställningar, i den övre 1) Kristus som örtagårdsmästare, 2) Kristus och Thomas, 3) Kristus i Emmaus. I den nedre 1) en apostel, 2) Kristi himmelfärd, 3) pingstundret. På Pilastern i NV hörnet en biskop, halvt övermurdad.

MELLERSTA VALVET

I den inre stjärnans åtta fält, änglar med språkband, sittande i blomkalkar. I de yttre fälten skildras Antikrists historia och yttersta domens förebud med början i västra valvkappan. Skildringen fortsätter från vänster till höger runt valvet och avslutas i det västligaste valvet. De tillhörande latinska inskrifterna äro till största delen utplånade och återgivas icke här.

VÄSTRA VALVKAPPAN

T. v. Antikrists predikan, t. h. den till större delen utplånade framställningen återger Antikrists nedstörtande efter sin misslyckade himmelfärd,

då han buren av djävlar höjt sig i luften. Man ser nu blott benen av den störtande Antikrist samt t. h. huvudet och ena vingen av ärkeängeln Mikael, som just bragt honom på fall.

NORRA VALVKAPPAN

Det lilla huset i mitten betyder paradiset och tillhör den vänstra bilden, vilken framställer den scen, som i Antikristlegenden följer efter Antikrists nedstörtande, nämligen profeterna Elias' och Enocks återkomst från paradiset för att predika för människorna. De båda profeterna synas närmast t. v. om paradisoporten. Med den högra bilden begynner serien av yttersta domens förebud. Man ser här en skara förskräckta människor som åskåda det första tecknet, nämligen hur havet stigit upp fyrtio alnar över jordytan och stannat som en lodrät mur. På den delvis utplånade målningen skymtar vattenmuren endast i form av några streck i bakgrunden.

ÖSTRA VALVKAPPAN

T. v. andra tecknet, havet drager sig tillbaka. T. h. tredje tecknet, fiskar och vattendjur föra stort larm.

SÖDRA VALVKAPPAN

T. v. fjärde tecknet, havet brinner och torkar ut. I mitten, femte tecknet, träden svettas blod och fåglarna församlas på fälten och äta och dricka icke mer. T. h. sjätte tecknet, husen störta samman och förgås i eld.

Berättelsen fortsätter nu i västra valvets yttre krets. Från östra valvkappan skrider den runt valvet från vänster till höger. Vi följa denna berättelse till slut och återvända sedan till mellersta valvet.

ÖSTRA VALVKAPPAN

T. v. sjunde tecknet, osäkert; skildringen avviker här från andra serier av denna motivkrets. T. h. åttonde tecknet, en jordbävning utbryter, så stark, att ingen kan stå upprätt.

SÖDRA VALVKAPPAN

T. v. nionde tecknet, jordens höjder och dalar jämnas ut. I mitten tionde tecknet, människorna, som gömt sig i grottor och hålor i jorden på grund av det jordbävningen åtföljande stenregnet, komma åter fram men uppföra sig som vansinniga. T. h. elfte tecknet, de döda komma upp ur sina gravar.

VÄSTRA VALVKAPPAN

T. v. tolfte tecknet, sol, måne och stjärnor falla ned på jorden. I mitten trettonde tecknet, allt levande dör. T. h. fjortonde tecknet, jord och himmel brinna.



Yttersta domen.

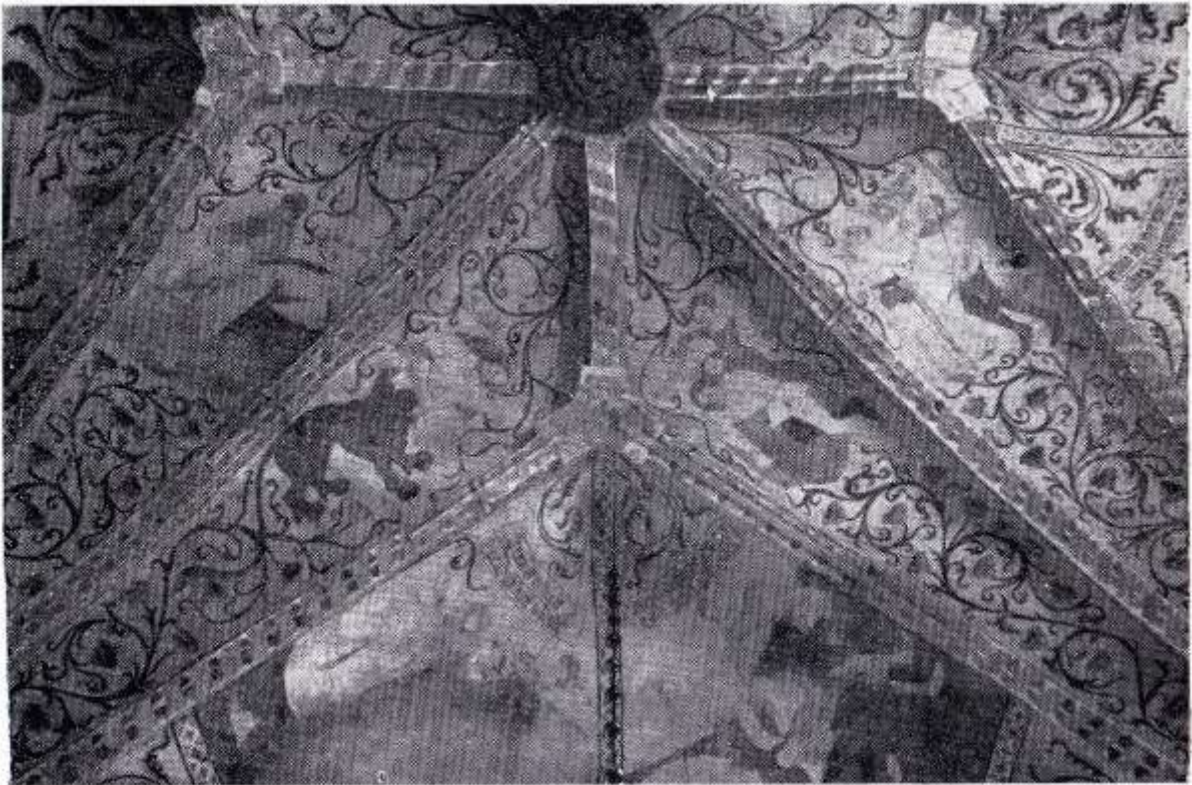
NORRA VALVKAPPAN

Yttersta domen, det femtonde tecknet, jordens och himmelens återuppståndelse samt de dödas uppståndelse vid domsbasunens ljud är här sammandraget med bilden av yttersta domen.

Vi återgår nu till mellersta valvet. Av själva valvets bilder återstår blott att nämna figurerna i svicklarna, på norra sidan David och Goliat, på södra sidan Kain och Abel.

I bågen mot korvalvet ett molnband samt på bågens framsida en ornamentsranka med ett djur på var sida, vars svans fortsätter i rankan. — I bågen mot västra valvet en yvig, vit och grön ranka med tre män i samma färger, hållande och bitande i rankan. Längst ned på södra pilastern en grotesk figur, bestående av ett skäggigt manshuvud med djurben och svans.

På samma pilasters kapitälband en delvis utplånad inskrift, i vilken målarsignaturen förekommer: Albertus.



Västra valvet med bl. a. Simson och lejonet.

MELLERSTA TRAVÉNS VÄGGAR

Söder. Målningen bevarad endast på övre delen. T. v. S:t Göran, stridande med draken (svårt skadad). T. h. Prinsessan (med draken i ledband, till stor del utplånad). — Norr, över bågen mot nykyrkan, t. v. Kristi fastspikande vid korset, t. h. Korsfästelsen. På NV pilastern Judas som hängit sig. På NO pilastern S:a Anna med Maria och Jesusbarnet, på SO pilastern S:t Michael, stridande med djävlar, en av de bästa av kyrkans figurer, även tämligen väl bevarad.

Västra valvet. I den inre stjärnans åtta fält, i norr (i de båda fälten över yttersta domen) den druckne Noak och hans söner; i öster Simson och lejonet samt Simson klippes av Delila; i söder Isak (inskriften säger felaktigt Abraham) samt Jakob med fat i händerna och Rebecka med ett par upphängda killingskinn; i väster Rebecka sätter killingskinnet på Jakob samt Jakob hos Isak (inskriften felaktig: Abraham). Bilderna i de yttre fälten ha ovan förtecknats utom de små framställningarna längst ned i svicklarna. SO Kain slår Abel. SV Kain och Gud-Fader? NV Bågskjutande vildman samt under yttersta domen en bild av Livsträdet, vars stam genomsågas av Döden (den rike ynglingen, som brukar finnas i trädet, är här utplånad). På pilasterkapitälerna, NO Drake, som biter sig i svansen,



Fattigbössan utanför södra stigluckan.

SO Drake, liggande på rygg. SV ingen bild), NV Två små drakar, stående mot varandra. I sköldbågen åt väster profeter i ett slingverk, utgörande en ofullständig Jesse rot.

VÄSTRA TRAVÉNS VÄGGAR

Söder, överst två skeppsbilder ur S:t Olovs (eller S:t Eriks) historia; under läktaren invigningskors. Väster, t. v. om fönstret troligen Kristi inridning i Jerusalem (svårt skadad). I fönstersmygen t. v. S:t Olov med yxa. Längre ned på väggen invigningskors. På NV pilastern, på S sidan obekant helgon; därunder (under läktaren) man med sköld och klubba

stående mot vildman; på östra helig biskop; därunder (under läktaren) obekant kvinnlig figur.

Norra väggen. Överst, t. v. Kristus inför Herodes; t. h. Kristus visas för folket. Därunder renässansmålning slingverk samt panelimitation.

KYRKANS SILVER

Kyrkan ägde vid 1500-talets början en rik silverskatt, som emellertid, som ovan nämnts, gick förlorad vid Gustav Vasas konfiskation av kyrksilvret 1545. Bl. a. togs en monstrans, vars vikt då uppgavs till 28 lödiga mark 9 lod, d. v. s. nästan 6 kg. Detta var av allt att döma en praktpjäs. I hela landet konfiskerades bara två eller tre monstranser, som var större och dessa tillhörde domkyrkor. Denna monstrans är ett exempel på de dyrbarheter, som kom kyrkan till del under Sala silvergruvas första lysande och sägenomspunna men i stort sett okända tid.

Det enda silverföremål från förreformatorisk tid som kyrkan har kvar är en *kalk* med *paten*. Denna är ett sengotiskt arbete utfört av en svensk guldsmed och av tämligen provinsiell karaktär. På foten finns fastnitat ett krucifix också av sengotisk karaktär, och en inskrift "ihs", det vanliga Jesusmonogrammet. Man har förmodat att krucifixet är importerat, kanske från Nordtyskland. En inskription runt foten lyder på modern svenska: "År efter Guds börd 1500 och 13 år (d. v. s. 1513) då gav Lasse Ingevallsson i Bråsta denna kalk till Sala kyrka". (Om givaren se sid. 34). Patenen, som är samtidig med kalken, är rikt ornerad. I centrum finns Kristi hjärta med antydda bloddroppar och ett avlångt sår, vari en spjutspets intränger. Längre ut finns ett brett band, som bildar en sexuddig stjärna. På bandet finns strödda bokstäver, som det inte lyckats någon att ge ett läsligt innehåll vilket möjligen också varit meningen.



Kalk skänkt 1513 av Lars Ingevallsson i Bråsta. Foto ATA.

Ytterst finns en ranka med fyra medaljonger. Två omfattar Kristi fötter, två hans händer, samtliga genomslagna av var sin spik.

Vinkanna i form av en mugg. Den saknar stämplar, men anses härröra från 1600-talet.

Vinkanna, päronformad, med drivna ornament, blommor och bladverk. Enligt stämplarna är den tillverkad i Sala 1748.

Kaffekanna med drivna och graverade ornament, saknar stämplar.

Oblatask av silver med lock och grepe. Den saknar stämplar men är troligen ett Sala-arbete från omkring 1700.

Oblatask av driven och försilvrad mässing. På locket Lammet och fruktornament. Asken anses härstamma från 1600-talet.

Brudkrona helt förgylld från omkring 1700.

Kors av silver med rubiner i korsarmarna, överlämnat till kyrkan av Sala landsförsamling nyårsafton 1961. Silvret är skänkt av Sala silvergruva och arbetet utfört av guldsmed John Lindgren i Sala.

KLOCKSTAPEL

När den första klockstapeln uppfördes är okänt. Att döma av storklockans ålder fanns dock troligen en stapel under 1500-talet. På 1640-talet uppfördes en ny klockstapel, avbildad i Graus 1754 utkomna Beskrivning över Västmanland. Denna stapel blev under 1700-talet mer och mer bristfällig, trots att den ett par gånger reparerades. År 1806 måste man riva den

för att förebygga en katastrof. Då hyste man planer på en fullständig ombyggnad av kyrkan, som bl. a. skulle få ett torn. För den skull ställdes klockorna t. v. på bockar. Tornet blev aldrig byggt. Tornfrågan förföll. Man satte till slut bräder runt de bockar, på vilka klockorna stod. I det skjulet förvarades klockorna i precis etthundra år. År 1926 byggdes den nuvarande klockstapeln efter ritningar av arkitekt Arre Essén, som haft 1600-talsstapeln som förebild.

Kyrkan äger två klockor. Storklockan är en väldig pjäs, som väger 3 ton. Den göts på Johan III:s tid och omgöts 1749 av den kände klockgjutaren Isac Rockman i Sala. Lillklockan anskaffades 1739. Den är gjuten av Gerhard Meijer i Stockholm.

PREDIKSTOL

Den nuvarande predikstolen är förfärdigad 1848 av förgyl-
lar- och spegelfabrikören Dahlman i Västerås. Den ommålades
och förgylldes vid restaureringarna 1890 och 1931.

Före denna predikstol fanns en äldre från år 1646. Denna, som nu är deponerad på Historiska museet i Stockholm, var förfärdigad av predikstolsmakaren Peder Arvidsson i Sala, vilken några år senare levererade en likadan till Kila. Båda predikstolarna — Salas och Kilas — är lika varandra som tvillingar. I de övre fyllningarna på korgen sitter träskulpturer föreställande evangelisterna. Den Johannesbild, som nu är placerad å läktarbarriärens mitt, tillhör den gamla predikstolen. Hela denna överdel med hermer och fruktknippen verkar ganska tung och grovt arbetad. I predikstolens underdel har Arvidsson använt sig av en del barockelement, tjocka krön- och anslutningsstycken och överdrivet kraftigt profilerat listverk.



Korgen tillhörande den predikstol som förfärdigades 1646
av Sala-mästaren Peder Arvidsson. Foto ATA.

Intarsian däremot är av mycket hög kvalitet, förmodligen utförd på beställning av någon specialist.

Korgen och ljudtaket var förbundna med varandra genom en panel. Den är den *trätavla* som nu är placerad på nykyrkans norra vägg. De fyra personer som avbildats är Luther, Melankton, Gustav II Adolf och Maria Eleonora. Möjligen har dylik panel, som förekommer i många kyrkor, föreskrivits av biskop Rudbeckius.



Detalj av
den gamla
predikstolens
korg.
Foto ATA.

Kanske ville man därmed markera att från predikstolen predikades bara evangeliets ord just så, som Luther och Melankton hade lärt, och påminna om att för detta rena Ord hade Sveriges konung dött.

ALTARUPPSÄTTNING

Det altarskåp som nu är placerat på altaret är ett verk av Brysselkonstnären Pasquier Borman, son till den berömda mästaren Jan Borman. Skåpet torde vara tillverkat omkring 1520. Den scen altarskåpet föreställer är Marie glorifikation. All



världen tänkes knäböja och tillbedja madonnan. Till höger (från åskådaren räknat) tillber den världsliga makten med kejsaren i spetsen och till vänster den andliga, vars främsta representant är påven. Bakom kejsare och påve finns en skara högre dignitärer, på den världsliga sidan bl. a. en falke-nerare.

Detta altarskåp stod på altaret till någon gång i mitten av 1700-talet då det troligen byttes ut mot en mindre tavla som 1765 ersattes av den stora rokokoprydnaden (se sid. 9). Det Bormanska altarskåpet flyttades ut och genomgick dystra öden i bodar och skjul. Västmanlands fornminnesförening tog hand om det som en deposition på 1800-talet tills det 1931 återbördades till kyrkan. Då var inte bara madonnan borta utan också kejsaren. Den senare hittade professor Jonny Roosval bland Nordiska muséets samlingar av kyrklig träskulptur. En kopia av madonnabilden tillverkades 1970 av konservator Alf Hedman och insattes på originalets plats.

ORGEL

År 1648 uppfördes en läktare. I räkenskaperna kallas den "Stoora Läckten". Var denna placerats anges inte men troligen byggdes den mot västra väggen. Det fanns redan förut en liten läktare i koret, och på den var en orgel placerad. Det var sannolikt en ganska enkel pjäs, ett s. k. "positif", d. v. s. en liten orgel med enbart labialstämmor och utan pedal. Den var dålig redan 1622, då den sägs vara "fördärvad".

När man byggt den nya läktaren och reparerat den gamla i koret, beslutade man sig för att köpa en ny orgel, dock fortfarande ett "positif". Troligen var detta förfärdigat av orgelbyggaren Göran Spette, som bodde i Sala vid mitten av 1600-talet.



Möjligen har han bara reparerat det gamla positivet. I mitten på 1700-talet användes det inte och hade enligt ett visitationsprotokoll från 1763 "på långliga tider icke nyttjats". Det togs bort 1760.

I samband med de stora renoveringsarbetena i kyrkan på 1750- och 1760-talen anskaffades en ny orgel 1761. Den byggdes av orgelbyggarfirman Gren & Stråhle i Stockholm, som utförde ett stort antal orgelbyggen under 1700-talet. Bl. a. byggde de en orgel i Sala stadskyrka — nuvarande Kristina kyrka — år 1757, vars ursprungliga fasad fortfarande finns kvar där.

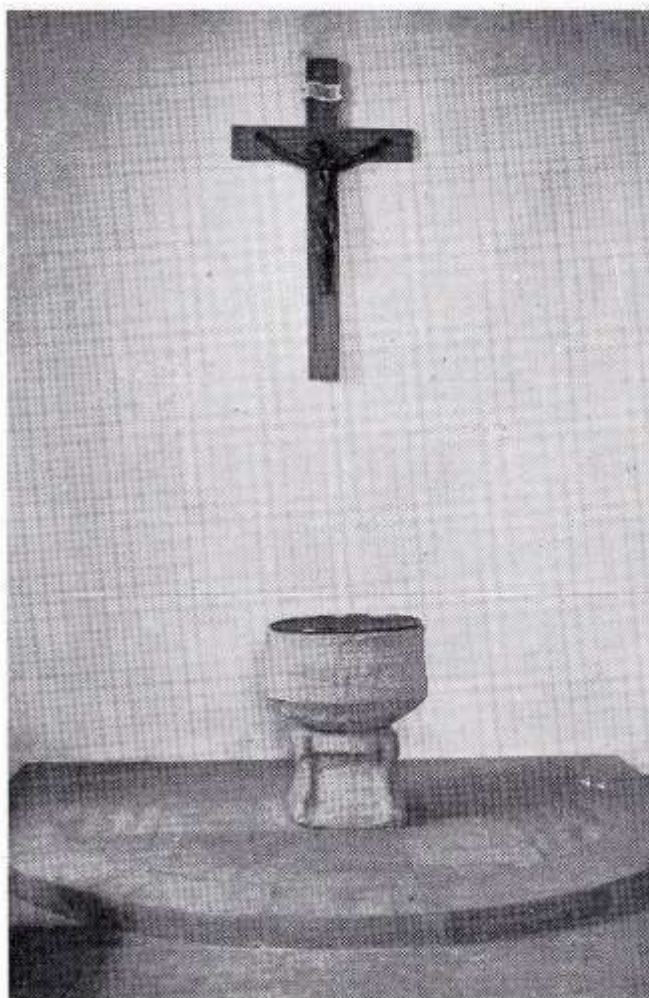
I Sala sockenkyrka stod Gren & Stråhles verk kvar till kyrkorestaurationen 1890, då ett helt och hållet nytt verk byggdes av G. A. Setterquist i Örebro. Denna orgel användes fortfarande. Orgelfasaden som ritades av C. F. Ekholm, förenklades något vid restaureringen 1931.

BRUDBÄNK

i koret vid väggen mot sakristian med svarvade stavar i rygg och ben samt vändbart ryggstöd, från 1600-talet. Ommålad 1931.

DOPFUNT

av gotländsk sandsten. Cuppan har varit indelad i arkader och dessa tycks ha varit fyllda av scener ur Kristi liv. Ännu kan man — med fantasi och god vilja — skönja: Tre konungars tillbedjan (Konungarna går) — Flykten till Egypten — Bebådelsedagen (?) — Tre Konungar i syskonbädd mottar uppenbarelsen. Två scener är helt utplånade. Funten är ett verk av den gotländske mästaren Sigrafr från omkr. 1200. En tid lär dopfunten ha legat utkastad på kyrkogården och torde då ha

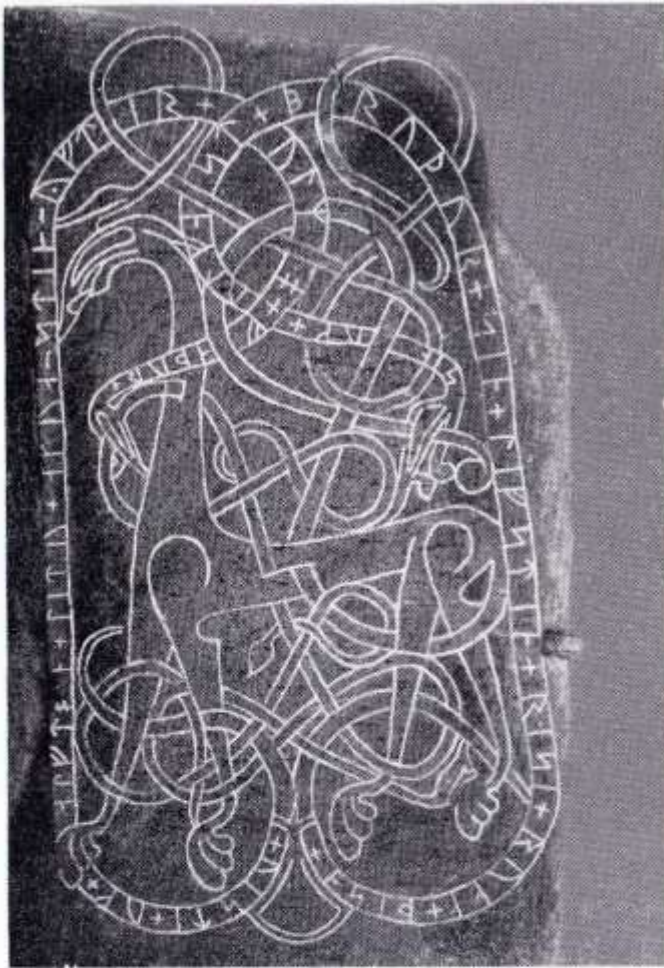


Dopfunten från 1200-talet
med krucifixet från 1890.

blivit svårt skadad. På väggen ovanför dopfunten hänger ett krucifix, som ursprungligen tillhört den altaruppsats, som anskaffades vid restaureringen 1890.

GRAVSTEN

uppställd i vapenhuset. Inskriptionen lyder (på modern svenska): Anno Domini 1510 jordades här hederlige kvinnan hustru Margit i Bråsta. Gud vare hennes själ nådig. Anno Domini 1515 pingstdags (?) afton jordades här beskedlige mannen Lasse Ingwallsson i Bråsta. Gud vare hans själ nådig.



Runstenen. På denna bild är stenen rest, så att rundjuret framträder. Den vänstra sidan på bilden ligger nedåt marken.

Denne Lars Ingwallsson i Bråsta är säkerligen identisk med den man, som 1513 skänkte kyrkan en kalk (se sid. 23). Utöver vad gravstenens inskription omtalar vet vi ingenting om honom. Bara sägner finns kvar. En av dem berättar, att han skulle ha upptäckt silvergruvan — dess verkliga upptäckare hette enligt uppgifter från 1540-talet Anders Olofsson. Lars blev rik och högfärdig. För att visa sin makt och sitt förakt för skick och sed skulle han en julförmorgon ha ridit in i kyrkan. Detta övermodiga tilltag slutade dock illa. Hästen halkade och föll. Lars kom under hästen och bröt benet. Sedan dess fick han gå med träben.

De två personer som är avbildade på stenen anses vara Lars själv och hans hustru.

Före kyrkans senaste restaurering var Bråsta-Lars gravsten placerad på kyrkogården strax utanför vapenhuset, men den flyttades in i vapenhuset 1931 för att vara bättre skyddad.

I kyrkans sydöstra hörn är en ovanligt ståtlig *runsten* inmurad. Den är ristad någon gång mellan 1025 och 1050 av Lifsten, som var en särskilt i Salatrakten verksam mästare. Rundjuret, som är svårt att uppfatta, då stenen ligger med ena långsidan nedåt, är elegant och ristningen välgjord. Inskriften lyder i översättning: "Viste och Halfdan läto hugga stenen efter sin fader Holme och sin broder Holmfast. Lifsten ristade dessa runor."

Ytterport järnbeslagen, uppställd i vapenhuset. Utbytt mot den nuvarande.

TEXTILIER

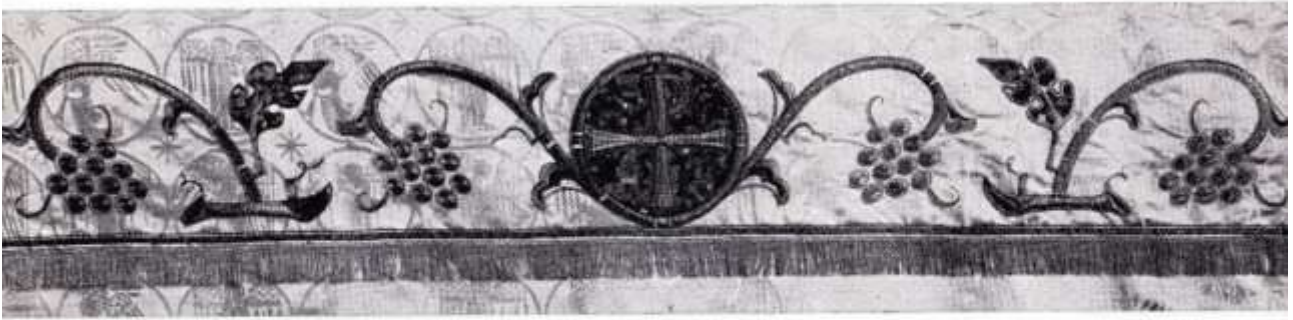
Kyrkan äger fyra uppsättningar bestående av antependium, mässhake, predikstolskläde och bokmärkesband, i svart, rött, grönt och vitt. Den svarta, röda och vita uppsättningen är skänkta till kyrkan och förfärdigade inom församlingen.

Mässhake i svart sammet med ett enkelt kors i silverapplikation, daterad 1798.

Mässhake i svart sammet från 1800-talet, med applikation i 1800-talets sedvanliga schablon.

Antependium i svart sammet med bokstäverna INRI broderade i vitt silke samt spikar i guld och blodsdroppar i rött silke, skänkt 1931.

— av *röd* sidendamast med två lagerkvistar broderade i guld och silke.



Det broderade "brunet" på det vita antependiet.

Mässhake i röd sidendamast med kors broderat i guld och silke.

Predikstolskläde i röd sidendamast med broderier i guld och silke.

Vitt antependium i sidendamast med rika silke- och guld-broderier.

Mässhake i vit sidendamast med applicerat kors och silke-broderier.

Predikstolskläde, vitt, med silkebroderier.

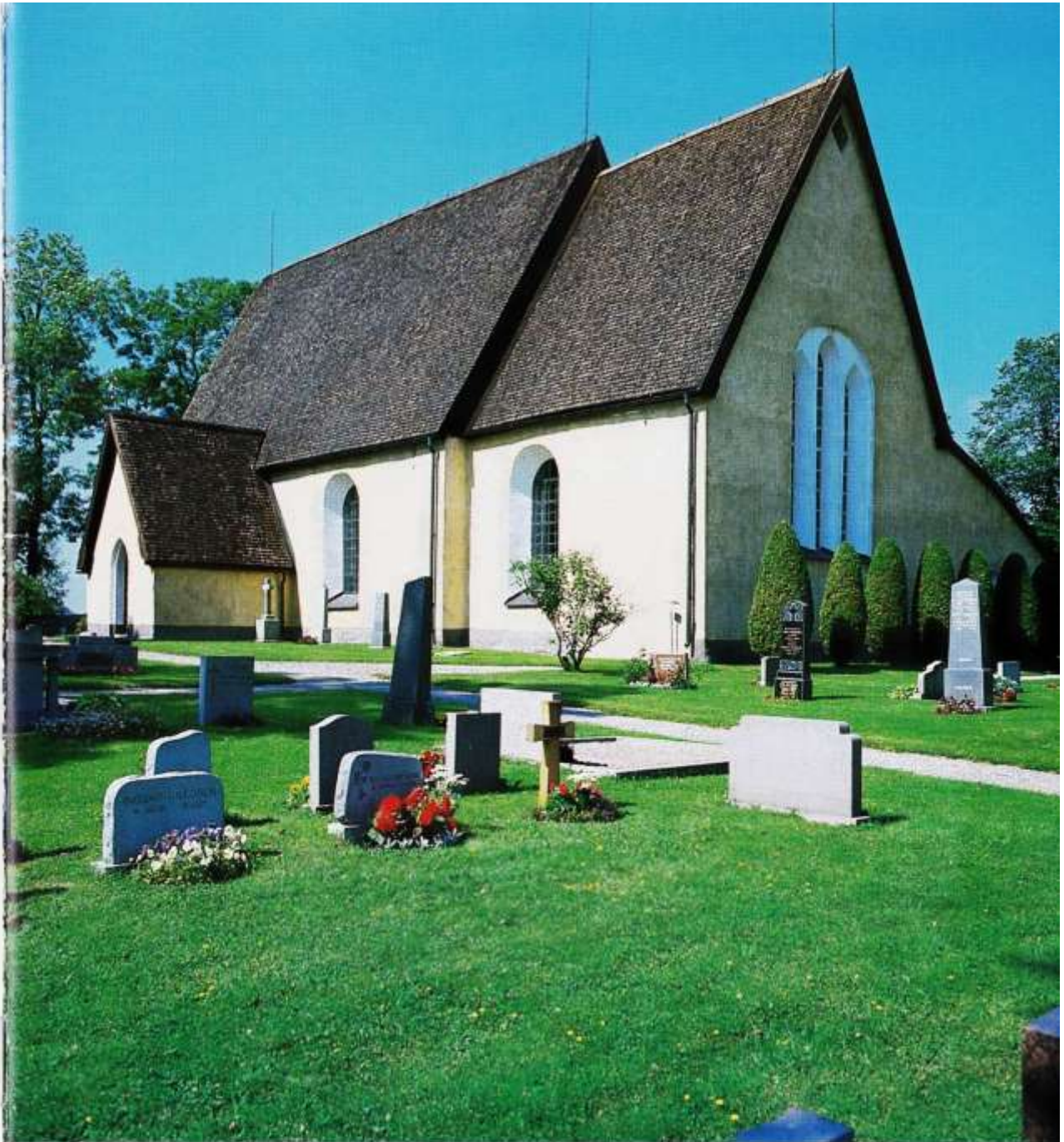
Grönt antependium, i linne med rika broderier föreställande bl. a. sädesax, kors, kalk och dopfont.

Mässhake i sidendamast med applicerat kors och broderier i guld och silke.

Predikstolskläde med broderi föreställande madonnan med barnet.

Violett mässhake i sidendamast med applicerat kors samt guld- och silkebroderier.

Gunnar Redelius, *SALA SOCKENKYRKA*, 1988:



SALA SOCKENKYRKA

Gunnar Redelius



SALA FÖRSAMLING

Sala församling har två kyrkor: Kristina kyrka och Sala sockenkyrka. Den förra är stadens kyrka, byggd på 1600-talet, den senare är den medeltida sockenkyrkan. Fram till början av 1500-talet var Sala socken en helt vanlig bondsocken med den medeltida kyrkan som centrum.

Omkring 1510 inträffade en händelse som innebar en revolution i bygdens historia. Då upptäcktes silverfyndigheterna i Salberget. Bönder, soldater och köpmän övergav sin vanliga verksamhet och ägnade sig åt bergsbruk för att finna lyckan. Stormän blev delägare i fyndigheterna för att vinna makt och rikedom. Riksföreståndaren Sten Sture och senare konung Gustaf Vasa gjorde

Kyrkans omgivning präglas av byggnader från olika tider. Portalen uppfördes på 1760-talet. Byggnaden i bakgrunden inreddes till församlingsgård 1987.

KAPELLET VID GRUVAN

sitt bästa för att kontrollera verksamheten och bevaka hela rikets intressen. Det skedde i form av skatteuppbörd.

Både Kronan och bergsmännen hade mängder med arbetsfolk under sig. Det var gruvvedssågare, rymningskarlar, vaskekarlar, drevkarlar, hyttdrängar, kolningsdrängar, dalkarlar och många andra. Under ett år hade konungen 75 karlar i arbete för Kronans räkning. Ett annat år redovisas 24 gruvdrängar, 12 rymningskarlar och 71 gråbergskarlar. Dessutom hade bergsmännen eget arbetsfolk. Med tiden blev det svårt att skaffa folk till det tunga och livsfarliga arbetet. En stor del av arbetarna kom från Finland. Det framgår av de bevarade avlöningslistorna.

Vid Salberget bildades en kapellförsamling redan på 1530-talet. 1541 fick Harald Petri fullmakt på Sala gäll "kapellet vid gruvan". 1552 tillsatte biskopen en ny präst på konungens befallning. Gruvförsamlingen tillhörde inte längre Sala församling, men eftersom kyrkogård saknades den första tiden vid Salberget, måste begravingar ske vid Sala och Norrby kyrkor. Genom gemensamma intressen var dessa församlingar troligen förenade 1549–1573.

Kapellet vid Salberget var sannolikt en ganska enkel och fattig byggnad. Ett inventarium från 1570-talet redovisar en kalk med patén, en röd och en svart mässhake, ett gammalt röklin och ett täcke, vidare Bibeln på svenska, några liturgiska böcker och två kopparstakar.

1581 var kapellet mycket förfallet. Konung Johan III meddelar i ett brev att kapellet bör hållas vid makt men att han har för avsikt att låta bygga ett nytt av sten. Planerna sattes aldrig i verket. Även Karl IX hade planer på att låta bygga ett kapell av sten. Det framgår av ett kungligt brev år 1605. På Gustaf II Adolfs tid reglerades kapellets underhåll och betydande reparationer gjordes. Vid biskop Johannes Rudbeckius visitation 1622 ägde kyrkan en förgylld mässkalk, en grön sammetskrud med silvervapen, skänkt av Karl Bonde, dessutom ytterligare tre mässhakar.



Fattigbössan från 1700-talet är en påminnelse om kyrkans sociala ansvar före fattigvårdens tid. I bakgrunden en rad av kyrkstallar från 1920-talet.

I ett inventeringsprotokoll 2.11 1630 beskrivs kapellet. Det var byggt av trä, hade en pelare i mitten och brädvalv i koret med målningar. Kapellet hade golv av bräder och ett tjärat spåntak med ett litet torn. Klockstapeln flyttades senare in till staden.

1624 utfärdade konungen privilegiebrev för Sala stad och 1635 började bygget av den nya stadskyrkan. Efter den tiden förlorade kapellet vid gruvbyn alltmer sin betydelse. Samtidigt gjordes stora förbättringar av sockenkyrkan.

I dag är Sala sockenkyrka ett viktigt församlingscentrum. Här finns en stor kyrkogård och sedan 1987 en ny, väl fungerande församlingsgård. Sedan 1961 är landsförsamlingen och stadsförsamlingen förenade under namnet Sala församling.

SALA SOCKENKYRKA

Kyrkan anses ha byggts vid tiden omkring år 1300. En viss typ av kyrkor framträder vid denna tid. Karakteristiska drag är en hög takresning, ett tredelat fönster i korgaveln och ett tunnvalv av trä. I Sala kyrka bör man också lägga märke till de höga portalerna, både i vapenhuset och i ingången till kyrkan. Gerda Boëthius, senare professor vid Zornmuséet i Mora, forskade i bygdens kyrkor redan på 1910-talet. Hon ansåg att Sala, Kila och Kumla kyrkor är byggda vid samma tid, kanske också under ledning av en och samma person, som hon kallar för "mästaren från Sala landsförsamling".

RUNSTEN

I kyrkans sydöstra hörn finns en ståtlig runsten inmurad. Ristningen är ovanligt konstnärligt utformad av mästaren Livsten. Det s k runstensdjuret är utarbetat med många eleganta slingor som är flätade i varandra. Här finns ett konstnärligt budskap och dessutom en inskrift: "Visäte och Halvdan läto hugga stenen efter Holme sin fader, och efter Holmfast sin broder. Livsten ristade dessa runor". – Denna eleganta runsten väckte uppmärksamhet redan i början av 1600-talet. 1607 satte dåvarande kyrkoherden Laurentius Nicolai upp en beskrivande tavla i kyrkan. Han hade lyckats läsa och tolka runskriften.

BYGGNADSHISTORIA

Kyrkans exteriör är tämligen oförändrad sedan byggnadstiden. Ursprungligen hade kyrkan mindre fönster och ingen utbyggnad på den norra sidan. Interiören var en öppen sal med en väldig rymd. Ovanför de nuvarande tegelvalven finns rester av ett treklöverformat tunnvalv av trä. Vi kan antaga att där fanns dekorativa målningar, med det förblir en gissning. Det finns spår av ett tunnvalv även ovanför valvet i vapenhuset. Det tyder på att vapenhuset är byggt samtidigt som kyrkan och det är mindre vanligt. Flertalet vapenhus är byggda först på 1400-talet.

Ursprungligen hade kyrkan en annan sakristia. Den nuvarande är byggd på 1700-talet. Vid en stor restaurering 1931 påträffade man grundmurar till en äldre och



smalare utbyggnad på den norra sidan. En långsmal sakristia tillhör denna kyrkotyp. Motsvarigheter finns i Tensta och Vendels kyrkor i Uppland.

Under senmedeltiden fick kyrkan valv av tegel. De dekorerades av den berömde konstnären Albertus Pictor, som också signerat sitt verk. Berömda verk av denne mästare finns också i grannsocknen Kumla och i Härkeberga i Uppland och Floda i Södermanland. Den praktfulla målningssviten i Sala var en av de första som blev befriade från sin överkalkning. Målningarna väckte ett enormt uppseende i samband med den stora restaureringen 1931, både bland allmänhet och lärda. Tyvärr har de blekts mycket på femtio år. Det framgår vid en jämförelse med äldre fotografier.

Korsarmen på norra sidan och sakristian byggdes vid tiden omkring 1760 på den kraftfulle kyrkoherden Mathias Ramzelius tid.



Kyrkporten har dekorativa järnbeslag från 1400-talet. Porten är inte tjärstruken. Den har alltid varit skyddad av vapenhuset.

ÄLDRE INREDNING

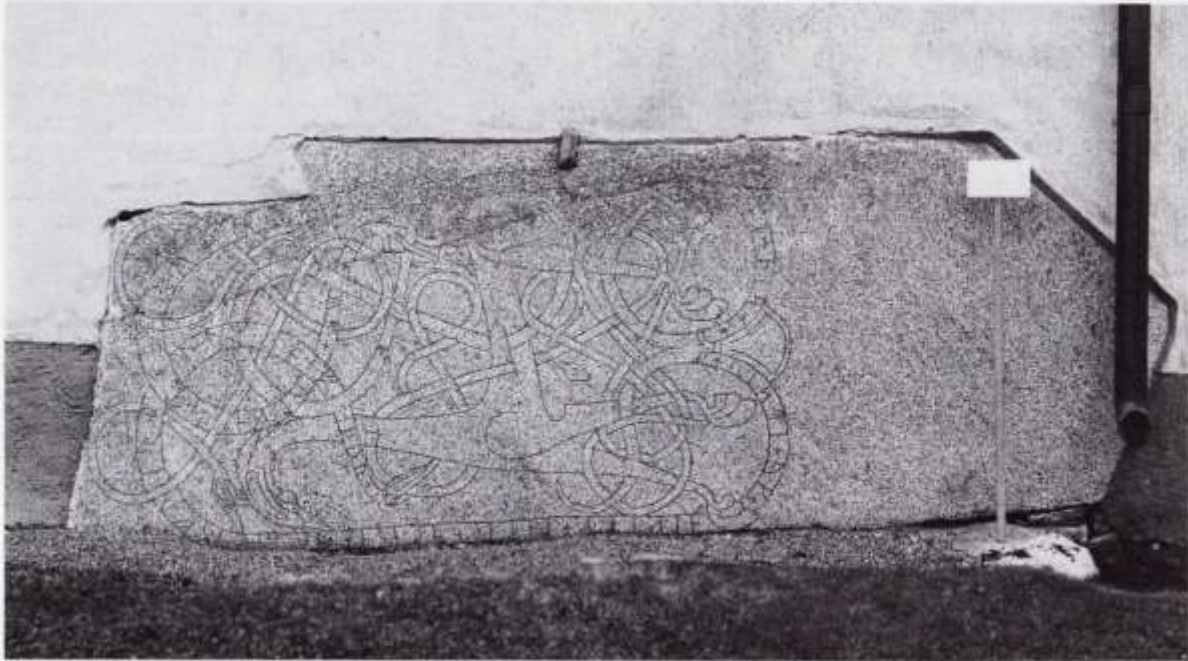
Kyrkans byggnadshistoria är känd genom arkivaliska uppgifter tidigast från 1630-talet. Därutöver talar byggnaden sitt eget språk. I norra kyrkomuren kan man se spår av en ombyggnad. Nära orgelläktaren finns en igenmurad valvbåge. Här har funnits en öppning mot en tillbyggnad, och denna har varit dubbelt så stor som den nuvarande nykyrkan. Det framgår av grundmurar som man funnit norr om kyrkan. Sannolikt var detta en utbyggnad som gjordes för den finska befolkningen i slutet av 1500-talet. Den kallades för "Finnkyrkan". En tillbyggnad med samma funktion har funnits i Norrby kyrka och i Svärdsjö kyrka i Dalarna.

"Finnkyrkan" revs 1631. Det skedde på befallning av biskop Johannes Rudbeckius. Troligen ville han med denna åtgärd påskynda ett kyrkobygge i den nygrundade staden. Det blev omedelbart en brist på kyrkorum, och därför byggdes en ny "Finnkyrka" i Norrby. Stadskyrkan i Sala stod färdig först 1641.

I vår tid har vi svårt att förstå den sociala rangordning som härskade i kyrkorummet fram till början av 1900-talet. Den finska befolkningen kunde naturligtvis inte nekas rätten till Guds Ord, men den kunde inte heller beredas rum i det av sockenmännen bekostade kyrkorummet. Finnarna räknades som främlingar, d v s utsocknes. På den sociala rangskalan stod de lägre än gårdarnas tjänstefolk.

På 1600-talet fick kyrkan en helt ny inredning. En ny predikstol gjordes 1646 av Sala-mästaren Peder Arvidsson. Den finns numera deponerad i Statens Historiska Museum i Stockholm. Den är illa medfaren och de skulpterade figurerna saknas. Evangelisten Johannes har dock bevarats som ett löst fragment och finns nu uppsatt på kyrkans läktarskrank.

Mästaren Peder Arvidsson har också gjort predikstolen i Kila kyrka. Den är nära nog en kopia av Sala kyrkas predikstol. I kyrkan finns en trätavla med målade porträtt av Martin Luther och Filip Melankton, Gustaf II Adolf och Maria Eleonora. Det är ett ryggstycke till en äldre predikstol.



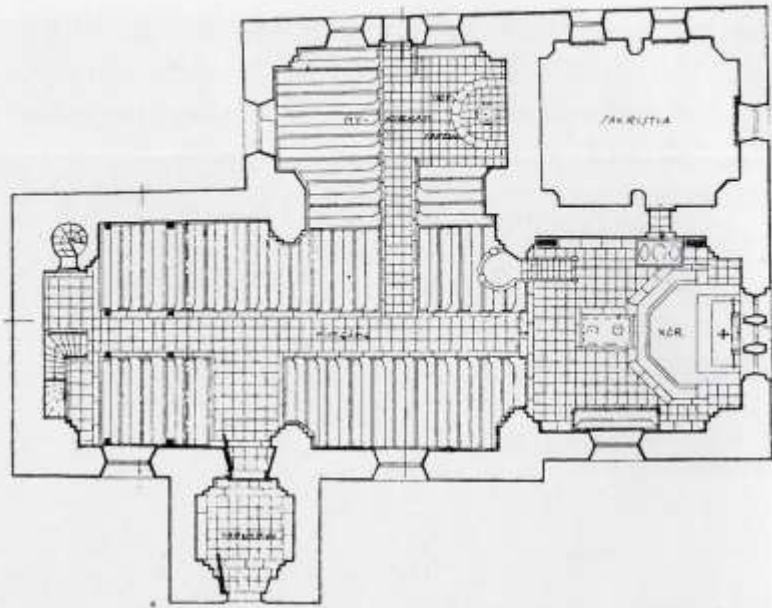
Hela interiören förnyades vid mitten av 1600-talet. Altaret som tidigare varit fristående flyttades in till väggen mot öster. Vidare byggdes en altarring, ett korskrank och särskilda bänkar i koret. Långhuset fick nya bänkar och en läktare i väster. Alla dessa arbeten utfördes av Peder Arvidsson. Många församlingar följde de bestämda direktiv som den kraftfulle biskopen och organisatören Johannes Rudbeckius hade utfärdat.

I början av 1700-talet var det dags för kostsamma reparationer. Under de svåra krigsåren försökte man bättra svåra sprickor i murar och valv. Som vanligt drog sig bönderna för större kostnader. Det krävdes att prästen som en verkställande direktör i församlingen förberedde och genomdrev beslut för kyrkans bästa, och det blev ofta hårda tag.

1746 blev Mathias Ramzelius kyrkoherde i Sala pastorat som omfattade både staden och landsförsamlingen. Han anses ha varit en av stiftets mest dugliga präster. Han kom med nya och djärva idéer som var mycket typiska för frihetstidens nyttobetonade tänkande och

En runsten finns inmurad i kyrkans sydöstra hörn. Den är ristad av mästaren Livsten.

Kyrkan anses vara byggd vid tiden omkring 1300 av samme mästare som byggt kyrkorna i Kila och Kumla. Kyrkans längd är 33 m.

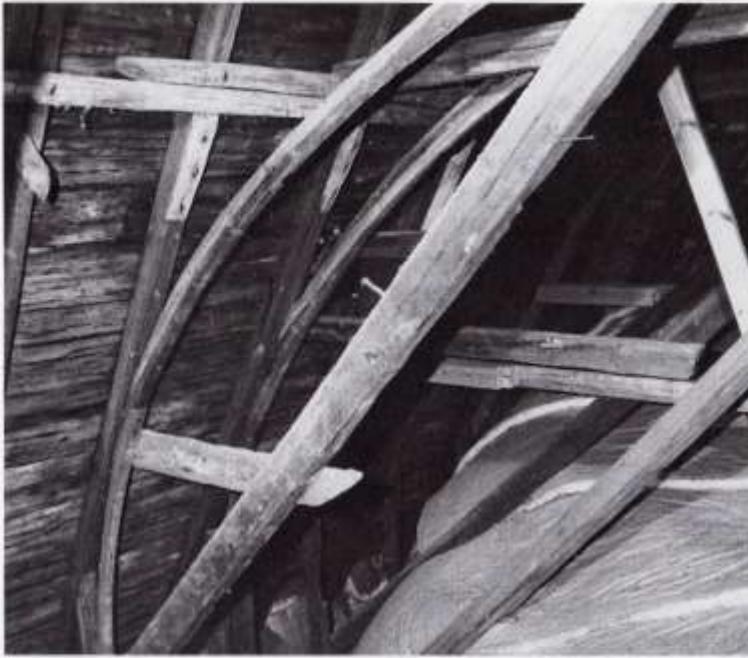


respektlöshet mot det förgångna. En tanke var att kyrkan skulle få förfalla och menigheten skulle beredas plats i stadens kyrka. Ett annat förslag var att kyrkan skulle byggas ut med korsarmar mot norr och söder. De medeltida valven skulle rivas och kyrkan skulle få gipsade tunnvalv av bräder. Detta var helt i tidens smak. Endast en del av planerna genomfördes.

NYBYGGNAD

En korsarm, den s k nykyrkan, byggdes 1756. Följande år högg man upp ett större fönster mot söder i den västra travén. 1761 rev man den medeltida sakristian och den nuvarande byggdes. Samtidigt förstörades de återstående fönstren på kyrkans sydsida. Kyrkan fick en ny altartavla med förgylld och skulpterad ram av bildhuggare Holmén i Västerås. De nuvarande stigluckorna på kyrkogården är också ett resultat av Ramzelius kraftfulla styre. Vi kan antaga att han låtit uppsätta även fattigbössan utanför kyrkogårdsmuren. – Den gode prostten var ingalunda någon diktator. Av protokollet framgår det att sockenborna med stor offervillighet arbetade för att förbättra sin kyrka.

En efterträdare till prostten Ramzelius var den s k riksprosten Fredrik Bogislaus von Schwerin, verksam i



På kyrkvinden kan man se spår av ett trätunnvalv som ursprungligen givit interiören en mycket hög resning.

församlingarna 1788–1834. Det var en kraftfull personlighet med vida vyer. Han hade svårt att stå ut med de lantliga och gammalmodiga förhållandena vid sockenkyrkan. Även han föreslog att sockenkyrkan skulle läggas öde, vilket vållade allvarliga strider inom församlingen. Prosten föreslog också att ett torn skulle byggas, men detta motsatte sig menigheten. År 1812 blev prosten ledamot av riksdagen, och efter den tiden var han ofta borta från församlingen. Allt blev lugnare och det mesta förblev vid det gamla.

Varje kyrka är påverkad av modets växlingar under tidernas lopp. Ofta är det församlingens präst eller någon storgodsägare i socknen som anger riktlinjerna för den nya smaken. Ibland är det själva faktum att grannförsamlingen hittat på nymodigheter. Prestigen och avundsjukan mellan socknarna har alltid varit en mäktig drivkraft i den svåra balansgången mellan sparsamhet och överdåd. Sala sockenkyrka fick en ny predikstol omkring 1850 i stället för den gamla från 1600-talet. När en grannkyrka fått en ny så skulle inte Sala vara sämre. Den nuvarande predikstolen är gjord av en fabrikör Dahlman från Västerås.

RESTAURERINGAR

Altarskåpet är gjort i Bryssel, möjligen av en son till den berömde mästaren Jan Borman. Motivet är den andliga och världsliga överhetens hyllning till Maria. Här tillbeder påven, biskopar, munkar och präster.

ALTARSKÅP

KALKMÅLNINGAR

På 1880-talet genomgick kyrkan en omfattande smakrestaurering i den stil som kallas nygotik. Den stilen har blivit mycket föraktad och nära nog utplånad. Det som finns kvar av nygotik, exempelvis i Tärna kyrka, är av stort konsthistoriskt intresse. På 1920-talet uppstod helt andra ideal. Den konsthistoriska forskningen skapade intresse och respekt för äldre perioder i vår konsthistoria. 1931 fullbordades en restaurering enligt principer som än idag är giltiga. Restaureringens arkitekt var Arre Essén, kalkmålningarna togs fram och konserverades av konstnären John Österlund och det medeltida altarskåpet renoverades av konservator Alfred Nilsson.

Hela restaureringen bekostades genom insamlade medel. Det var något enastående vid den tiden, och mannen bakom verket var prosten Carl Jansson. På grund av sjukdom kunde han inte närvara vid den högtidliga invigningen. I en minnesruna står det skrivet: "Det tempel där han med sådan hängivenhet utsatt Livets Ord och för vars förnyelse han så nitiskt och framgångsrikt verkat, bär vittne om att hans gärning är till välsignelse och att hans minne lever – ej minst som den vackra kyrkans glade tiggare!"

Altarskåpet är ett verk av Brüsselmästaren Pasquier Borman, son till den berömda mästaren Jan Borman som gjort altarskåpet på högaltaret i Strängnäs domkyrka. Motivet är Mariae glorifikation och tillbedjan. Den andliga och den världsliga överheten frambär sin hyllning. Till vänster knäböjer påven och till höger kejsaren. Detta altarskåp försvann från kyrkan vid mitten av 1700-talet och tog stor skada genom olämplig förvaring. En lång tid var det deponerat hos Västmanlands Fornminnesförening. Det återfördes till kyrkan i samband med restaureringen 1931. Kejsaren fanns en tid i Nordiska Muséets samlingar och centralfiguren, madonnan, är en rekonstruktion.

När kalkmålningarna togs fram i början av 1930-talet öppnade sig en hel värld av medeltida bildkonst och bibliskt tänkande. Målningarna är signerade av mästare Albertus Pictor. Denne har samarbetat med sin lärare



*Bild av altarskåpet. Här
tillbedes Maria av kejsa-
re, konungar och stor-
män, d v s hela världens
herrar.*



Peter, och det har skett under åren 1465–1470. Dateringens bestäms dels av de motiv som förekommer, dels av befintliga vapenbilder.

Målningarnas förste uttolkare är professor Henrik Cornell. I en uppsats 1933 åberopar han en teckning av den gamle antikvarien Johan Hadorph på 1600-talet. Teckningen föreställer Sala sockenkyrka och vid sidan om denna finns en vapenbild som tillhör ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstierna. Denne lämnade ärkebiskopsstolen 1469 och därmed borde målningarna vara



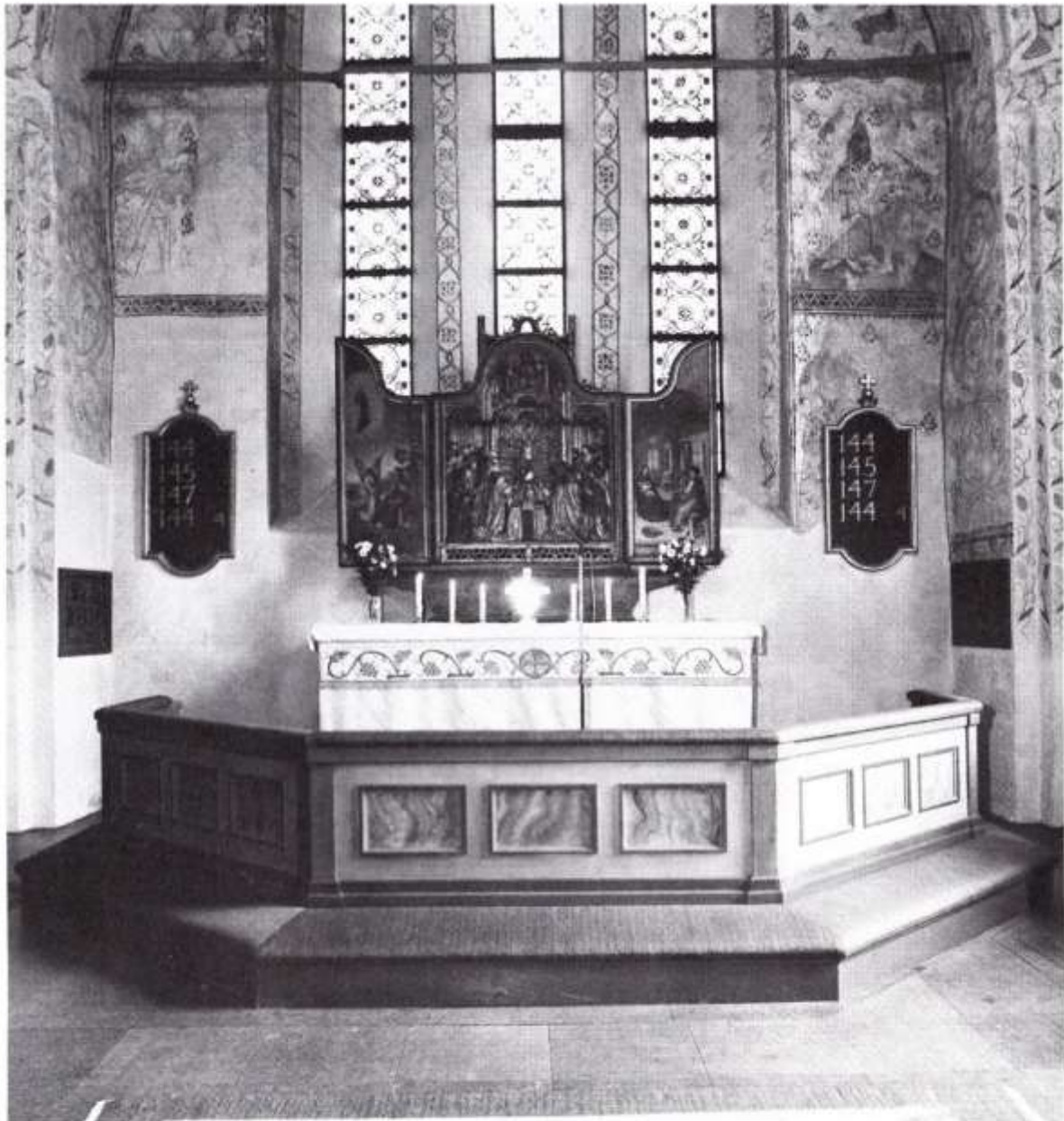
gjorda före denna tid. Kyrkans utforskare Assar Jansson skrev en uppsats 1959 och gjorde gällande att den aktuella vapenbilden tillhört Norrby kyrka. Argumentationen är övertygande och den styrks av att ärkestiftets och Jakob Ulfssons vapenbilder finns i Sala kyrka ovanför korfönstret. Kyrkan kan inte ha två ärkebiskopars vapen.

Det märkligaste är själva motivkretsen: Antikrists predikan och besegrande. Denna motivkrets förekommer inte någon annanstans i vårt land. Henrik Cornell

Kyrkans medeltida målningar av Albertus Pictor frilades vid en restaurering 1931. Motivkretsen är unik: Antikrists historia och Yttersta domens femton förebud.

konstaterar i sin uppsats 1933 att Albert målare icke använt Biblia Pauperums träsnitt som förebilder. Cornell skriver vidare: "Då vi som huvudmotiv i målningarna i Sala finna en lång serie bilder, framställande Antikrists historia och Yttersta domens femton förebud, ligger den förmodan nära till hands, att Albert haft i sin hand ett exemplar av den kända bok om Antikrist, som bl a under namnet "Der Entkrist" i Tyskland utgått i flera illustrerade upplagor, först som blockbok och senare som typografiskt verk. Även tidigare var den känd i form av handskrifter, av vilka flera illustrerade exemplar är bevarade. Sannolikheten för att Albert haft tillgång till boken om Entkrist synes också ytterligare förhöjas därav, att den i likhet med målningarna i Sala innehåller tvenne bildserier: dels illustrationer till Antikrists historia, dels framställningar av Yttersta domens femton förebud. Alberts bilder överensstämmer emellertid icke med träsnitten i något av de bevarade exemplaren av Entkrist, och därtill kommer, att inskrifterna i Sala äro avfattade på latin, under det den första kända latinska upplagan av träsnittböckerna härrör från betydligt senare tid än målningarna i Sala. Den latinska förebild, som Albert använt, har antingen utgjorts av en handskrift med tecknade illustrationer eller också av en träsnittbok, av vilken nu intet exemplar är känt."

Målningarna har senast behandlats av Anna Nilsén (1986) i ett storartat arbete om senmedeltida kalkmåleri i Mälarlandskapen och Finland. Hon framför en intressant hypotes som förklaring till den unika motivkretsen i Sala sockenkyrka: På 1460-talet studerade Jacob Ulfs-son i Paris. Samtidigt fanns där en teologisk lärare vid namn Alanus de Rupe. I sina föreläsningar gjorde han färgstarka utläggningar om djävlar, helvetet och Yttersta domen m m. År 1470 anlände han till Rostock och där höll han två kända föreläsningar. En av dem handlade just om de femton rysliga tecken som skulle vara Yttersta domens förebud. Som sanningsvittnen anför han kyrkofäderna, främst Hieronymus. Denne finns också bland Yttersta domens förebud i Sänga



kyrka i Uppland. Anna Nilsén tänker sig att Jacob Ulfs-
son lyssnat på några färgstarka föreläsningar i Paris och
fört med sig en förlaga hem till sin senare favoriserade
kyrkomålare. Målningarnas motiv redovisas här enligt
tolkning av Anna Nilsén.

Koret. Valvet, mot öster: Bilderna utplånade. I sido-
fälten spår av evangelister. Mot öster: Själens mottager

*Altarskåpet har ett litet
format men en detalj-
skärpa som gör starkt
intryck på betraktaren.*

det eviga livets krona (?). I sidofälten S Katarina av Alexandria och ett krönt kvinnligt helgon. Mot väster: Det mesta utplånat. I sidofältet mot söder evangelisten Johannes. Mot norr: Treenigheten kröner Maria. I sidofälten S Dorotea (?) och S Barbara. Valvhjässan: Änglar med språkband, utplånade.

Nordväggen: Kristus som örtagårdsmästaren, Thomas tvivel och måltiden i Emmaus, apostel samt Himmelsfärden och Pingstundret.

Östra pelarparet: Drakar med omslingrade halsar och en hund som biter en hare.

Östväggen: Överst ärkestiftets och Jacob Ulfssons vapen. Mot norr: Utplånad figur i molnkrans, Petrus och Paulus och en utplånad figur. Mot söder: Kristus med språkband i molnkrans, Jakob d ä och Jacob d y, fragment av två apostlar.

Sydväggen: Alla bilderna mycket fragmentariska. Möjligen kan man urskilja Herodes gästabud och en apostel.

Pelarna mellan korvalvet och mittvalvet: Krokodil, huskatt, S Anna själv tredje. S Mikael i kamp med djävlar.

Långhuset, mitten. Valvet, mot öster: Yttersta domens förebud. Havet drar sig tillbaka och fiskarna kommer upp på land. Mot söder: Träden svetts blod, fåglarna samlas på fälten. De varken äter eller dricker, havet brinner och torkar ut samt husen störtar samman och förgås i eld. I svicklarna Kains och Abels offer. Mot väster: Antikrists predikan och Antikrists besegrande. Mot norr: Profeterna Elia och Enok kommer tillbaka från paradiset för att predika för människorna. Förebudet är att havet reser sig till en mur. I svicklarna: David och Goliat. Valvhjässan: Tillbedjande änglar sittande i blomkalkar, några med språkband.

Nordväggen: Kristi lidande, fastspikandet på korset och döden på korset.

Sydväggen: En mycket skadad framställning som möjligen föreställer S Göran och draken.

Pelarna mellan mittvalvet och valvet mot väster:



En ofta avbildad framställning är S:t Mikael och draken på en väggpelare mot södra muren. Denna bild är ett komplement till huvudmotivet: Antikrists predikan och besegrande.

Språkband med fragment av skrift, språkband med namnet Albert, Judas som hängt sig, groteskt huvud, drake som biter sig i svansen, drake som ligger på rygg.

Långhuset, västpartiet. Valvet, mot öster: Sjunde och åttonde förebudet, jorden bävar. Mot söder: Höjder och dalar jämnas ut. Människorna som gömt sig under jordbävningen kommer ut ur sina hålor och uppför sig som vansinniga. De döda kommer upp ur sina gravar. I svicklarna: Kain dödar Abel och står inför Gud. Mot väster: Sol, måne och stjärnor faller från himmelen, allt levande dör, himmelen och jorden brinner. I norra svickeln en vildman. Mot norr: Yttersta domen. I västra

svickeln döden som sågar av livsträdet. Valvhjässan, medsols från öster: Simson och lejonet, Delila klipper av Simsons hår, Esau inför Isak, Rebecka med killingskinnen och Jakob med ett fat. Rebecka sätter på Jakob killingskinnet. Jakob får genom bedrägeri sin faders välsignelse. Mot norr i båda fälten Noas skam.

Nordväggen: Jesus inför Herodes. Jesus visas upp för folket (Ecce Homo).

Sydväggen: S Olofs kappsegling. Västväggen: Intåget i Jerusalem, aposteln Mattias med en yxa, ranka med profeter, möjligen Jesse rot.

Pelarna mot västgaveln: Två motställda drakar, en helig biskop och ytterligare en fragmentarisk personframställning. Två stridande groteska figurer och språkband med text.

Vapenhuset. Valvet: Biktscen, avlösningsmomentet samt änglar och djävul som kämpar om en yngling. I övriga valvkappor djurfabler.

GRAVSTEN

I vapenhuset finns en gravsten uppsatt mot den östra väggen. Den har en inskrift som på modern svenska lyder: "Anno Domini 1510 jordades här hederlige kvinnan och hustru Margit i Bråsta. Gud vare hennes själ nådig. Anno Domini 1515 pingstdags (?) afton jordades här beskedlige mannen Lasse Ingwallsson i Bråsta. Gud vare hans själ nådig".

Av inskriften kan man utläsa att stenen anskaffats av de efterlevande till två makar som tydligen haft en hög samhällsställning. Det framgår också av att Lasse Ingwallsson skänkt en nattvardskalk till kyrkan.

Denna typ av gravsten är helt främmande för en ordinarie sockenkyrka. Makarna framställs som levande, klädda i dyrbara dräkter. Händernas hållning är fromt tillbedjande. Endast vid domkyrkorna gjordes gravstenar av denna höga kvalitet. Man kan därför antaga att någon av de efterlevande haft anknytning till någon av rikets katedraler. Gravstenen är en sevärdhet genom sin ovanliga porträttframställning och konstnärliga utformning. Framtida forskningar kanske kan sprida ljus över personhistorien som ännu är okänd.



I vapenhuset finns en mycket ovanlig typ av gravsten från början av 1500-talet. Den är gjord till minne av makarna Lasse och Margit Ingwallsson i Bråsta.

I nykyrkan står den medeltida dopfunten, gjord på 1100-talet av gotländsk sandsten. Det är kyrkans äldsta inventarium. Dopfunten är ett högklassigt konstverk från romansk tid, tyvärr svårt vittrad. Den skulpturala utsmyckningen är nästan helt utplånad. Dopfunten är ett vittnesbörd om att det funnits en kyrka på denna plats redan på 1100-talet. Vi kan antaga att det var en träkyrka. Någon romansk stenbyggnadskonst är inte



Den s k nykyrkan är ett ljust och öppet kyrkorum, typiskt för 1700-talet. Här står kyrkans dopfunt.

ORGEL

känd i dessa trakter. På väggen ovanför dopfunten hänger ett krucifix. Det är en rest av den gamla altarpupp-satsen från 1800-talet.

Den nuvarande orgeln är ett verk av G A Setterquist i Örebro. Den tillkom i samband med restaureringen 1890. Orgelfasaden ritades av C F Ekholm. Den förenklades något 1931. Den föregående orgeln var ett verk av Gren & Strähle från år 1761. Dessa mästare från Stockholm var mycket anlitade i trakten. De byggde bl a ett stort verk i Kristina kyrka i Sala stad.

Kyrkan hade en orgel redan på 1600-talet. År 1648 byggdes en stor läktare, troligen vid den västra väggen. Där byggdes en orgel, möjligen av en lokal mästare vid namn Göran Spette. Det är känt att han byggde en orgel i Kristina kyrka vid samma tid.

Enligt gammal tradition ledde klockaren psalmsången från en plats i koret. Därför var det naturligt att placera



Den medeltida dopfunten är svårt vittrad. Materialet är sandsten. Den är sannolikt gjord av en gotländsk mästare i slutet av 1100-talet.

de första orgelverken i koret. Sala sockenkyrka hade en liten orgel på en läktare i koret, förmodligen vid norra väggen. Detta orgelverk finns omnämnt år 1622. Det var då i dåligt skick.

Under första hälften av 1500-talet hade kyrkan en mycket stor silversamling. Vissa pjäser var jämförbara med domkyrkornas. Det var naturligtvis silvret från Salberget som givit anledning till denna rikedom. Gustaf Vasa lade beslag på allt silver och guld som inte var absolut nödvändigt för gudstjänstbruk, och därmed gick många dyrbara konstverk till spillo. Sammanlagt levererade Sala sockenkyrka 10 1/2 kg silver. En monstrans var en verklig praktpjäs. Den vägde närmare 6 kilo.

Det enda som är bevarat från medeltiden är en kalk och patén. Kalken har en inskrift som berättar att den är skänkt av Lasse Ingvallsson i Bråsta år 1513. Givaren är den man som är avbildad på en gravsten i vapenhuset.

SILVER

Kuppan är förstora*d* i senare tid. Foten och skaft*et* anses vara ett arbete av en inhemsk mästare. Paté*ne*n har en rik dekor. I mittfältet finns ett genomstunget hjärta.

En vinkanna med cylindrisk form inköptes 1638. Den saknar stämpl*ar*. En större vinkanna har en traditionellt svängd form. Den är gjord 1773 av Magnus Hultgren i Sala. Kyrkans oblatask inköptes 1638. Det är en rund och slät dosa med ett lock i tre avsatser. Den är inte signerad, men man kan antaga att den är gjord av Sven Persson i Sala. Han har gjort en exakt likadan oblatask för Kristina kyrka i Sala stad. En annan Sala-mästare, Erik Granroth, gjorde kyrkans sockenbudstyg 1734. Formerna är enkla och släta. Det gäller också den tillhörande paté*ne*n och oblatasken.

Kyrkan har en brudkrona från 1746 och en modern, mindre krona från 1968. Ett altarkors med fem infällda stenar är gjort av John Lindgren i Sala 1961. En inskription lyder: "Skänkt till sockenkyrkan av Sala gruva och landsförsamling 19 31/12 61". Två altorstakar med pyramidformig fot är gjorda av samma mästare. De är skänkta till 1:a söndagen i Advent 1970 av lärarinnan Tea Pettersson. Hon har också skänkt två altarljusstakar, tillverkade av guldsmed Eric Johansson, Sala. Ytterligare fyra har skänkts av sockenkyrkans syfö*re*ning.

TEXTILIER

Moderna textilier finns i de liturgiska färgerna, däremot ett fåtal textilier från äldre tid. En svart mässhake från år 1798 har traditionella applikationer i silvertråd och en svart mässhake från 1800-talet har en liknande utformning. I samband med restaureringen 1931 fick kyrkan flera antependier i de liturgiska färgerna. En korkåpa skänktes av Kyrkliga syfö*re*ningen 1976. Den har kantbräm av blått linne med guldtrådar och är försedd med ett mässingsspänne.

KLOCKSTAPEL

Klockstapeln byggdes 1926 efter ritningar av arkitekt Arre Essén. En äldre stapel från 1600-talet har stått som förebild. Denna klockstapel blev med tiden fallfärdig och måste rivas år 1806. Klockorna sattes upp på bockar som stod direkt på marken. Efter en tid byggde man in

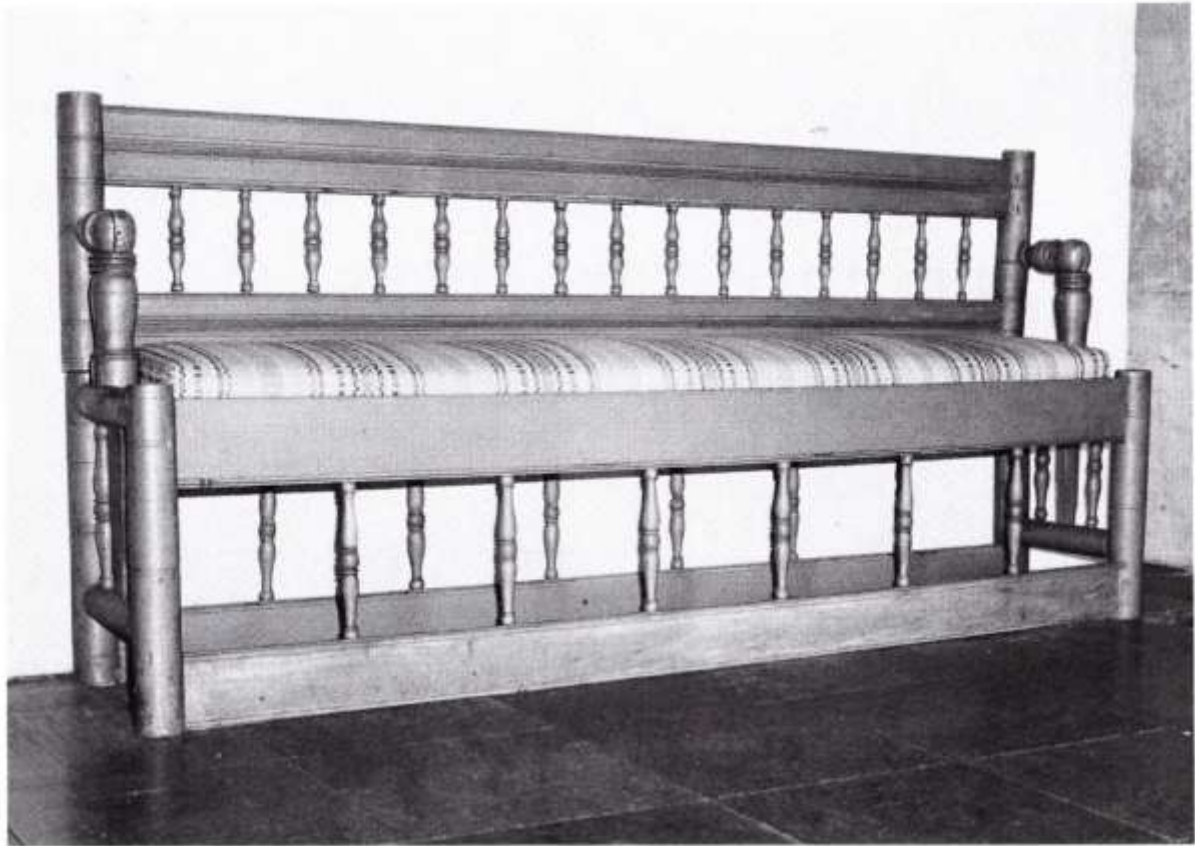


dessas böcker i ett skjul av bräder, och detta provisorium varade fram till år 1926. Den nuvarande klockstapeln är ett vackert exempel på den känsla för kontinuitet och tradition som fanns hos många arkitekter på 1920-talet. Detsamma kan sägas om de kyrkstallar som byggdes vid samma tid. De två längorna är intressanta inslag i kyrkomiljön. De tillhör en tid då bilismen redan börjat göra sig gällande.

Storklockan är omgjuten år 1749 av Sala-mästaren Isaac Rockman och den har en mycket omfattande inskription. Där finns namnen på hela den världsliga och andliga överheten, alltifrån kungahuset ned till socknens kyrkvårdar. Sammanlagt uppräknas sexton personer. Klockgjutaren har dessutom inskrivit en dikt med

Sakristian är präglad av sin tid, 1700-talets mitt. Här finns stora fönster, praktiska möbler och en eldstad.

KLOCKOR



I koret står en s k vändbänk, en praktisk uppfinning för fint folk som satt långt fram i kyrkan. Under predikan vändes ryggstödet mot altaret.

fem långa verser. Av den första versen framgår att den gamla storklockan var gjuten 1584, alltså på Johan III:s tid. Dikten omfattar mer än tvåhundra ord och är kanske därmed Sveriges längsta text på en kyrkklocka. Isaac Rockman har ägnat särskild omsorg åt sin egen sockenkyrkas klocka.

Lillklockan är gjuten 1739 av Gerhard Meyer i Stockholm. Den har ett mindre antal namn på representanter för överheten och dessutom en dikt på tre verser. Ovanligt nog är det inget fromt budskap i kombination med gängse kungahyllning. Dikten handlar i stället om att klockan ringdes så häftigt i samband med stadsbranden 1738 att den sprack. Den blev "måhllös" och "helt förnött". Dikten slutar: "Lätt mig ey mer så bittert klagorop föra/ Lätt mig ey mer behöfwa bodskap göra/ Om eld och brand".

Litteraturen om Sala sockenkyrka och hela bygden är omfattande. Särskilt bör nämnas: Albertus Pictor (förf. Erik Lundberg), Sveriges Allmänna Konstförenings publikation LXX, Stockholm 1961. – Beskrivning över Sala landsförsamlings kyrka, utgiven av dess paramentkommitté, Sala 1932. – Cornell, Henrik, Antikrists Mirakler i Sala, i: RIG (bd 16) 1933. – Cornell, Henrik och Wallin, Sigurd, Albertus Pictor, Sten Stures målare, Stockholm 1972. – Jansson, Assar, Datering av Albert Målares salasvit, i: RIG (årg. 42 hft 3) 1959. – Densamme, Sala sockens kyrka, i: Julbok för Vesterås stift 1932. – Densamme, En bok om Sala socken, Sala 1950. – Densamme, Sala sockenkyrka, Sala 1979. – Nilsén, Anna, Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri, Stockholm 1986.

Författare och redaktör: Fil dr, arkitekt SAR Gunnar Redelius, Stockholm. Bilder: Författaren.

LITTERATUR

Skrifterna bekostas av respektive församling, delvis med ekonomiskt stöd av Västerås Stiftsråd, som också valt en kommitté. Målsättningen är att skildra varje kyrka dels som ett kulturhistoriskt monument, dels som ett traditionsrikt centrum för den gudstjänstfirande församlingen.

VÄSTERÅS STIFTS KYRKOESKRIVNINGAR

I denna serie av kyrkoeskrivningar har tidigare utgivits 20 onummerade häften: Lundby kyrka (Gunnar Redelius), Fläckebo kyrka (Gunnar Redelius), Ångsö kyrka (Åke Nisbeth), Romfartuna kyrka (Gerd Edgren), Köpings kyrka (Ingall Pegelow), Irsta kyrka (Anna-Lisa Östberg), Hubbo kyrka (Gunnar Redelius), Kärbo kyrka (Barbro Flodin), Skultuna kyrka (Ralph Edenheim), Björksta kyrka (Harald Wejryd), Harakers kyrka (Barbro Flodin), Dingtuna kyrka (Bengt Ingmar Kilström), Norrbärke kyrka (Hakon Ahlberg), Rytterne kyrka (Carl Gustaf Sandberg), Lillhärads kyrka (Bengt Ingmar Kilström), Lindesbergs kyrka (Bonzo Berggren), Stora Kopparbergs kyrka (Gunnar Redelius), Ludvika kyrka (Gunnar Redelius), Tillberga kyrka (Gunnar Redelius), Kungsåra kyrka (Gunnar Redelius).

21. Västerås Barkarö kyrka (Bengt Ingmar Kilström), 22. Badelunda kyrka (Bonzo Berggren), 23. Vika kyrka (Bengt Ingmar Kilström), 24. Rättviks kyrka (Sune Garmo), 25. Tortuna kyrka (Bengt Ingmar Kilström), 26. Tärna kyrka (Bengt Ingmar Kilström), 27. Skerike kyrka (Bengt Ingmar Kilström), 28. Västerfärnebo kyrka (Sven Lannergård), 29. Karbennings kyrka (David Nordgren), 30. Söderbärke kyrka (Hakon Ahlberg), 31. Kristina kyrka i Sala (Gunnar Redelius), 32. Svärdsjö kyrka (Gunnar Redelius), 33. Leksands kyrka (Åke Nisbeth).

Även på Svenska Kyrkans hemsida [Kyrkor i Västmanland](#) finns en beskrivning.

Du kan också gå till Sveriges Släktforskarförbunds hemsida *Gravstensinventeringen*, <http://grav.rotter.se/>, där du kan söka information och bilder på gravstenar.